

Mongol Defeat - Khwarazmshah Victory: 1221 Battle of Parwan

Moğol Yenilgisi - Harezmşah Zaferi: 1221 Pervan Savaşı

Fatih Çiftçi*

摘要

在亚洲历史上的匈奴、汉朝、突厥、回鹘和塞尔柱等重要势力相继瓦解后，于13世纪初在中亚建立的蒙古帝国在仅四分之一一个世纪的短时间内就达到了广阔的边界，它是历史上最伟大的帝国之一。蒙古帝国的缔造者成吉思汗控制了蒙古和中国大部分地区后，于1219年对波斯发动了大规模的军事行动。1224年征战圆满后返回蒙古。本文主题的阿富汗佩尔万城是1221年花刺子模王国的国王札蘭丁战胜蒙古人的地方。这场战争之后，又在成吉思汗的领导下在印度河进行了另一场战争，蒙古人在这场战争中取得了胜利。因此，花刺子模王国恢复元气的希望破灭了。在这项研究中，对地理在蒙古人很少面临失败的战争之一的佩尔万战败中的重要性，以及花刺子模的胜利是否是巧合进行了讨论。

关键词：佩尔万，蒙古，花刺子模王国，成吉思汗，札蘭丁。

Abstracts

The Mongol Empire, which was established in Central Asia at the beginning of the 13th century after the dissolution of the important powers of Asian history such as the Asian Huns, Han Dynasty, Göktürks, Uyghurs, and Seljuks, reached gigantic borders in a short time like a quarter of a century after its establishment, is one of the greatest states that history has ever seen. Genghis Khan, founder of the Mongol Empire; After taking control of a significant part of Mongolia and China, he launched a major military operation against Persia in 1219. After successfully completing the military campaign in 1224, he returned to Mongolia. The city of Parwan in Afghanistan, which is the subject of our article, is a place where Jalal al-din won a victory against the Mongols in 1221. After this war, another war was fought in Indus under the leadership of Genghis Khan and the Mongols were victorious in

---

* Arş. Gör.; Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Tarih Bölümü, Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı, fatih.ciftci@bilecik.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0569-9477>. [Çince karakterlerin yazımında Pinyin sistemi kullanılmıştır]. Köşeli parantezler “[.]” içindeki ifadeler tarafımıza aittir.

this war. Thus, the hope of the Khwarazmshahs to regain their recovery was diminished. In this study, the importance of geography in the defeat of Parwan, which is one of the wars in which the Mongols rarely face defeat, and whether the victory of Khwarazmshah is a coincidence is emphasized.

Keywords: Parwan, Mongol, Khwarazmshah, Genghis, Jalal al-din.

Öz

Asya Hunları, Han Hanedanlığı, Göktürkler, Uygurlar ve Selçuklular gibi Asya tarihinin önemli güçlerinin ardı sıra dağılmasından sonra, 13.yüzyılın başlarında Orta Asya'da kurulan ve kurulduktan çeyrek asır sonra gibi, kısa bir sürede devasa sınırlara ulaşan Moğol İmparatorluğu, tarihin görmüş olduğu en büyük devletlerden birisidir. Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han; Moğolistan ve Çin'in önemli bir kısmını kontrol altına aldıktan sonra, İran'a 1219'da büyük bir askeri hareket düzenledi. Askeri hareketi 1224'te başarıyla tamamladıktan sonra Moğolistan'a döndü. Makalemize konu olan Afganistan'ın Pervan şehri, Celaleddin'in 1221'de Moğollar'a karşı zafer kazandığı bir yerdir. Bu savaştan sonra Cengiz Han önderliğinde İndus'ta bir savaş daha yapıldı ve bu savaştan Moğollar galip çıktı. Böylece Harezmsahlar'ın yeniden toparlanma ümidi azaldı. Bu çalışmada Moğollar'ın nadir olarak yenilgi yüzü gördüğü savaşlardan birisi olan Pervan yenilgisinde coğrafyanın önemi ve Harezmsah zaferinin tesadüfi olup olmadığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Pervan, Moğol, Harezmsah, Cengiz, Celaleddin.

Giriş

Pervan, Afganistan'ın 34 eyaletinden biri olup, tarihi şehrin bulunduğu yerin adı Afganistan emiri Habibullah Han [1901-1919] tarafından 'Dağın Kandili' anlamında Cebel Sirac [Arapça aslı: Cebelû's-Sirac] olarak değiştirilmiştir (Ahmedi, 1383h.ş., XIII, s. 605-607). 20.yüzyılın başlarında mâmur halde olan bu şehir, günümüzde Cebel Sirac'ın içinde (Frye, 1983, II, s. 817; Dames, 1977, IV, s. 575) harabe halde bir yerdir (Bkz. Ek-4). Pervan eyaletinin Cebel Sirac'tan başka diğer şehirleri şunlardır: Çarikar, Saleng, Sorh-i Parsa, Seyyid Hel, Şeyh Ali, Şinvari, Gurbend ve Kuh Safi. Tarihi Pervan şehri; Hindukuş Dağları'nın güneyinde, Begram Ovası'nın kuzeybatısında ve başkent Kabil'in yaklaşık olarak 75km kuzeyinde bulunur. Pervan, adıyla anılan bir geçide ve bir de nehre sahiptir (Yule, 1916, IV, s. 257). Pervan eyaleti ve Afganistan'ın bir diğer eyaleti olan Kapisa'nın sınırları, kuzeydoğu-güneybatı eksenli olmak üzere Begram Ovası'nın içerisinden geçer (Bkz.

Ek-4). Dolayısıyla Kapisa ve Pervan eyaletleri komşudur (Bkz. Ek-11). Kuzeydoğu-güneybatı yönlü akan Pencşir Nehri, kuzeybatı-güneydoğu yönlü akan Saleng Nehri ile Pervan Nehri ve güneydoğu-kuzeybatı yönlü akan Gorbant Nehri, Begram Ovası'nda birleşmektedirler (Bkz. Ek-14). Birleşen nehir, 80km güneydoğudaki Kabil Nehri'ne karıştıktan sonra doğuya doğru yaklaşık olarak 300km ilerleyerek İndus Nehri'ne ulaşmaktadır (Bkz. Ek-3). Dolayısıyla Begram Ovası, nehirlerle beslenen verimli bir ovadır. Bu ova isminden, İslâm fetihleri öncesi Çin ve Roma kaynaklarında Büyük İskender'in burada kurmuş olduğu Kapisa [Opian] şehri ile, İslâm fetihlerinden sonraki kaynaklarda ise Pervan şehri ile bahsettirmiştir. İslâm fetihlerinden önce bu bölge (Bkz. Ek-1, Ek-12) Çince kaynakların verdiği bilgilere göre Budizm açısından önemli bir yerdi ve Budist keşişler burada yoğun bir şekilde faaliyet göstermekteydiler (玄奘, 1985; Hien ve Yun, 1869; Tissot, 2006). İslâm fetihlerinden sonra bölgede Budist etkisinin azaldığı ve İslâmiyet'in yayıldığı bilinmektedir.

13.Yüzyıla Kadar Önemli Kaynaklarda Pervan

Tarihi Pervan şehrinin bulunduğu bölge 13.yüzyıla kadar; Ahameni İmparatorluğu, Seleukos Krallığı, Grek-Baktriya Krallığı, Part İmparatorluğu, Kuşan Krallığı, Sasani İmparatorluğu, Akhun Devleti, Batı Göktürk Kağanlığı, Emeviler, Abbasiler, Samaniler, Karahanlılar, Selçuklular ve Harezmsahlar gibi birçok devlete ev sahipliği yapmıştır. Dolayısıyla bölgede birçok kültür kalıntısı bulunmaktadır. Afganistan coğrafyasında yazılı kültür diğer bölgelere göre daha geç geliştiğinden, bölge hakkında Eski Çağ ve Orta Çağ dönemleri için edinilen bilgiler genellikle yerli kaynaklardan değil; yabancı tarihçi, coğrafyacı ve seyyah gibi kişilerin verdiği bilgilerden oluşmaktadır.

Erken dönem Batılı yazarlara göre, Afganistan için kullanılan tabir; Kaofu'dur (Cunningham, 1874, s. 18). Kaofu (bkz. Ek-5) m.ö.2.yüzyılda Hunlar tarafından batıya sürülme sonucunda bölgeye gelen beş Yüeci kabilesinin ortak adıdır (Cunningham, 1874, s. 18). Grek-Baktriya Krallığı döneminde, Eski Çağ müellifleri tarafından, burası Kuzey Hindistan bölgesine yakın, Keşmir ve Pencab bölgeleri gibi bölgelerden birisi sayılmıştır. Kaofu; Kophene [Kabil], Kapisene [Opian], Nagarhara [Celalabad], Arachosia [Gazne]... gibi 10 kadar bölgeye sahip olup, Pervan şehri de Kapisene'ye bağlı bir şehirdi. Kaofu bölgesine ait yerleşim birimleri, Herodot (m.ö.484?-m.ö.430/420), Strabo (m.ö.64-m.ö.21) Pliny (23-79) ve Ptolemy

[Batlamyus] (100-170) gibi önde gelen Eski Çağ'ın batılı tarihçi-coğrafyacı müellifleri tarafından kısa bir şekilde açıklanmıştır¹.

Ptolemy'de Pervan'ın "Baborana" [Βαβορᾶνα] olarak isimlendirildiği tahmin edilmektedir (Cunningham, 1874, s. 28; Ptolemy, 1932, s. 147). Böylece Pervan'a dâir ilk tanımlama Ptolemy'de görülmektedir. Pliny,² Strabo³ ve Ptolemy'de Pervan'ın dahil olduğu Baktriya'dan bahsedilmiştir (Strabo, 1917, XI, s. 278, 279; Pliny, 1961, VI, s. 372-375; Ptolemy, 1932, s. 142). Ptolemy'de Kapisene'ye bağlı Kapisa'nın Büyük İskender tarafından yıkıldığı belirtilmiştir (Pliny, 1961, VI, s. 409). Herodot ise, Kabil Nehri'nin etrafında oturduğu düşünülen Sattagydlar'e ait bilgiler vermiştir (Cunningham, 1874, s. 28; Herodotus, 1859, s. 211). Ayrıca onun eserinde bölgeye yaklaşık olarak 1500km uzaklıktaki Harezmi'de⁴ oturan sakinlerden dolayı Harezmi [Χορᾶσμοι] ve Baktriya [Βάκτρα] ifadeleri de bulunmaktadır (Herodotus, 1859, s. 211, 214, 218, 306; 玄奘, s. 1985, 96). Dolayısıyla coğrafi isim olarak Harezmi ve Baktriya birbirinden ayrı bölgelerdir. Bu bilgilerden yola çıkarak Pervan'ın Batı kaynaklı tarih/coğrafya kitaplarında miladi 1.yüzyıldan beri var olduğu anlaşılmaktadır. Pervan isminin öncelikle Ptolemy'de "Baborana" olarak isimlendirilmesinden hareketle, bu ismin Baborana isminden türemiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

Pervan ismi [modern olarak: 帕尔旺], erken Çince kaynaklarda bulunmamakla birlikte, şehrin bulunduğu bölge hakkındaki en erken bilgiler, m.ö.138'de Grek-Baktriya Krallığı döneminde bölgeye gelen Zhang Qian'in [张骞] anılarından oluşmaktadır. Zhang Qian [m.ö.?-m.ö.114] (Bkz. Ek-2) Han Hanedanlığı'ndan (Bkz. Ek-8) imparator WuDi [无棣] tarafından Hunlar'a [匈奴] karşı ittifaklar bulması gerekçesiyle Çin'in batısında kalan bölgelere, ilki m.ö.138'de ve ikincisi m.ö.116'da olmak üzere heyetle birlikte iki defa gönderilen bir

---

¹ Eski Çağ ve Orta Çağ müelliflerinin verdiği bilgilerden yola çıkan Alexander Cunningham, "The Ancient Geography of India" adlı eseriyle büyük bir boşluğu doldurmuştur. Eski Çağ ve Orta Çağ'ı kapsayan dönemde Hindistan'a dâir bölgesel bir çalışmanın dışında bütüncül bir çalışma üretmiştir ve oldukça önemli bilgiler vermiştir.

² Βακτριᾶς.

³ Βάκτρα.

⁴ Bazı tarihçiler tarafından Harezmi'nin eski tarihi hakkında bilgi eksikliği, Harezmi'nin yazılı kaynaklarının Arap istilaları sırasında, Araplar tarafından yok edilmesine bağlanmaktadır (Pizişk, 1398h.ş). Harezmi, İslâm fetihleri sırasında 717'de ele geçirilmiştir (Togan, 1987, V, s. 242).

gönüllüdür⁵. Son seyahatinden m.ö.115'te geri dönmüş ve m.ö.114'te Çin'de ölmüştür. Verdiği bilgiler Shiji'de [史记] ve HanShu'da [汉书] yer almaktadır. Çinli yöneticiler, batı bölgelerine dâir bilmek istediği kayıtlara bahsedilen eserlerdeki Zhang Qian'dan aktarılan bilgilerden ulaşmışlardır (Zhang Qian, 2009, XXVIII, s. 60). Verdiği bilgilere öncelikle m.ö.91'de yazılmış Shiji'de “Biyografiler” kısmında tarihi Pervan şehrinin dâhil olduğu DaXia ve bu bölgeye yakın olan; DaYuan, KangJü, DaYueZhi [Yüce] gibi yerlerin bahsinde rastlanılmaktadır. DaXia; Ceyhun/Oxus Nehri'nin güneyinde bulunmakta, kuzeyinde DaYueZhi, batısında Part İmparatorluğu, güneydoğusunda Jibin Ülkesi [罽宾国⁶] ve daha ilerisinde ShenDu Ülkesi [身毒国 / Hindistan] bulunmaktadır. Zhang Qian, DaXia'nın başşehri LanShi'ya⁷ [藍市城] kadar gelmiştir (Qian, 2004, II, s. 1473). Shiji'de DaXia'dan şu şekilde bahsedilmiştir: “*DaXia, DaYuan'ın 2000li⁸ güneybatısında, Gui Nehri'nin⁹ güneyinde bulunur, o bölgenin halkı tarım yapar, evleri ve şehirleri vardır, gelenek ve göreneklere DaYuan gibidir.*”¹⁰ (Qian, 2004, II, s. 1473). HanShu'da “Zhang Qian ve Li Guang Li'nin Biyografisi” ve “Batı Bölgeleri” bahsindeki bilgiler Shiji'de verilen bilgilerle aynı olmakla beraber, bölgeye yakın bir yerde bulunan WuSun atlarından şu şekilde bahsedilmiştir: “*WuSun atı iyidir ve ona TianMa¹¹ denir*”¹² (Gu, 2004, II, s.

⁵ Seyahati sırasında geçtiği yerler, İpek Yolu'nun [丝绸之路] güzergahının ortaya çıkmasında son derece etkili olmuştur.

⁶ Guo [国] kelimesi Çince'de temel olarak ulus ve devlet anlamlarına gelmektedir (mdbg, t. y.). Burada bahsedilen yerler; 罽宾国, 身毒国, 迦毕试国, 大夏国 vb. irili ufaklı şehir devletleri şeklinde örgütlenmiş yerlerdir. Ayrıca JiBin, Kabil'in Çince halidir, Kabil Nehri için kullanılmıştır (Hien ve Yun, 1869, s. 13). Ayrıca Xuan Zang'tan önce, Hindistan'a giderken JiBin'e [İslâmahad civarı] (Bkz. Ek-7) uğrayan iki önemli Budist keşif vardır. Bunlar; Çin'den Hindistan'a 399-412 yılları arasında seyahat eden Fa Xian [法顯] ve 518-522 yılları arasında seyahat eden Song Yun [宋雲]'dür. Her ikisi de dini amaçları ön plana koymuşlardır. Fa Xian'in ünlü eseri; 佛國記, Song Yun'un ise; 洛陽伽藍記'dir (Hien ve Yun, 1869, 13, s. 197).

⁷ Baktriya bölgesi. Antik şehir, Belh yakınlarında Vezirabad'tadır [瓦齐拉巴德]. Bkz. (玄奘, 1985, s. 115; Ek-7).

⁸ 1 Li [里], Çin'de 1929'da kabul edilen yasaya göre 500 metreye karşılık gelen uzunluk birimidir. Çin tarihinde Li'nin boyutu farklı dönemlere göre değişiklik göstermekteydi. 1 Li, Tang Hanedanlığı döneminde 360 adımdı (Li, 2009, XIII, s. 574).

⁹ Ceyhun/Amuderya/Oxus Nehri olduğu kuvvetle muhtemeldir. DaXialar Ceyhun'un güneyinde yaşamaktaydılar, bkz. (Ek-7).

¹⁰ “大夏在大宛西南二千余里妨水南。其俗土著，有城屋，与大宛同俗。”

¹¹ Zhang Qian'ın batıdaki WuSun ve DaYuan atlarını; 天马, ‘Göksel At’ veya ‘Gökten Gelen At’ gibi olağanüstü bir tanımlamayla isimlendirilmesi, Değişiklikler Kitabı'nda bahsi geçen atlardan kaynaklanmaktadır. Bu durum batıdaki atlara duyulan hayranlıktan ileri gelmektedir. Zhang Qian geri döndüğünde, onu dinleyenlerin dikkatini en çok çeken konulardan birisi bu atlar olmuştur.

¹² “得乌孙马好，名曰“天马。”

1277). Wei Shou tarafından 554'te yazılmış WeiShu'da ise bölgeden Toharistan [吐呼罗国] olarak bahsedilmiş ve şu şekilde bilgi verilmiştir: “*Toprağı tabıl ekmek için uygundur; iyi atları, develeri ve katırları vardır*”¹³ (Shou, 2004, IV, s. 1933). Tang Hanedanlığı yıllıklarında verilen bilgiler eski bilgilerin tekrarı şeklindedir. Yine bu dönemde yazılan geniş çapta bir sözlük olan TongDian'de benzer bilgiler vardır ve bölgedeki durumun pek değişmediği anlaşılmaktadır: “*Oranın halkı tarım yapar, evleri ve şebirleri vardır, adetleri DaYuan gibidir*”¹⁴ (杜佑, CXCII, s. 43).

Bölgeye 7.yüzyılın başlarında gelen ve Zhang Qian'dan daha kapsamlı gözlemlerde bulunan Çinli seyyah Xuan Zang [玄奘] (602-664) ve eserinden ayrıca bahsetmek gerekir. Xuan Zang, Tang döneminin önemli bir Budist keşişi, tercümanı ve gezginidir (Xuan Zang, 2009, XXV, s. 375). 629-645 yılları arasında Asya'ya ve Hindistan'a seyahat etmiştir. Seyahati boyunca yaptığı gözlemler nedeniyle yazdığı; “DaTangXiYuji / 大唐西域记” adlı eseri aydınlatıcı bilgiler vermektedir¹⁵. Çin'e geri döndüğünde Budizm'e ait tercüme ettiği 600'den fazla Sanskritçe metni de beraberinde getirmiştir¹⁶. Dolayısıyla çevirileri Çin'de Budizm'in gelişimi açısından önemlidir. Pervan'ın dâhil olduğu Kapisa/Begram [迦毕试国] hakkında verdiği bilgiler şu şekildedir: “*Kapisi/ JiaBiShiGuo Ülkesi. Kuzeyi karla kaplı dağlar ve diğer üç tarafı Hindukuş'un (Bkz. Ek-6) [güneyi] ile etrafı 4.000li'den fazladır, ülkenin başkentinin etrafı ise 10li'den fazladır, pirinç ve buğday için toprakları uygundur, birçok meyve ağacı vardır, iyi atlar ve laleler yetiştirilir, farklı ülkelerden gelen harika ürünler bu ülkede toplanmıştır.*”¹⁷ (玄奘, 1985, s. 135, 136). Pervan'a yakın Bamyân [梵衍那国] hakkında hayvancılık bakımından şu şekilde bilgiler vardır: “*Koyun ve at yetiştirmek için uygun bir yerdir*”¹⁸ (玄奘, 1985, s. 129). Gazne [鹤悉那] hakkında ise şu şekilde bilgiler vardır: “*Tabıl ekildiğinde, buğday bol miktarda yetişir*”¹⁹ (玄奘, 1985, s. 954).

¹³ 土宜五谷，有好马、驼、骡。”

¹⁴ “其俗土著，有城屋，与大宛同俗。”

¹⁵ Özellikle birinci ve on ikinci bölümler.

¹⁶ “贞观十年，沙门玄奘至其国，将梵本经论六百馀部而归。(Xu, 2004, VI, s. 4565).”; “贞观十九年，归至京师。(Xu, 2004, VI, s. 4391).” Verilen bilgilere göre; Xuan Zang, 629'da başladığı seyahatine 636'da Hindistan ile devam etmiştir. 645'te ülkesine kutsal metinlerle beraber geri dönmüş ve Tang imparatoru Tai Zong [唐太宗] ile görüşmüştür.

¹⁷ “迦毕试国。周四千馀里。北背雪山。三陲黑岭。国大城市周十馀里。宜谷麦多果木。出善马郁金香。异方奇货多聚此国。”

¹⁸ “宜畜牧多羊马。”

¹⁹ “谷稼时播宿麦滋丰。”

13.yüzyıla [hicri 7.yüzyıl] kadar olan İslâmi dönem tarihi-coğrafya kaynaklarına bakıldığında, Pervan'ın küçük bir şehir olması sebebiyle sunulan bilgilerin de düşük seviyede olduğu görülmektedir. Müslüman müellifler, Pervan isminin kökenine veya anlamına dâir bir açıklamada bulunmamışlardır. Şehrin ismi, Arapça eserlerde daha çok “Bervan” ve Farsça eserlerde “Pervan” olarak kullanılmıştır. 891’de Yakubi tarafından tamamlanan el-Buldan’da Pervan’dan [Bervan şeklinde] şu şekilde bahsedilmiştir: “*Oraya Bervan derler, [halife] Raşid döneminde, [oranın yakınlarına] el-Fazl b. Yahya b. Halid b. Bermek, Gurvend adında bir şehir açmıştır ve [onlar] birbirinden ayrıdır, bunlar Kabil Şah şehirleridir, [Bervan] Bamyan ve büyük Belh şehirleri arasındadır.*”²⁰ (Yakubi, 1422h., s. 118, 119). Yakubi gibi Irak ekolünden olan coğrafyacı İbn Rüste’nin 913’te tamamladığı el-A’lâku’n-Nefise’deki bilgiler Yakubi’nin verdiği bilgilerle birebir aynıdır (İbn Rüste, 1892, s. 288, 289). İstahri’nin 952’de tamamladığı Mesâlik ve’l-Memâlik’te “*Fervan’a kadar gider*”²¹ (İstahri, 1927, s. 280) cümlesinden hareketle şehir hakkında ayrı bir başlık açılmamış, daha çok Bamyan’dan bahsedilmiştir ve Pervan ismi [Fervan şeklinde] yer yer şehirlerin birbirlerine göre mesafe anlatımlarında kullanılmıştır (İstahri, 1927, s. 277, 286). İstahri’nin bir nüshasında şehrin ismi “*فروار*” (İstahri, 1927, s. 280) şeklinde yazılmıştır. Müellifi belli olmayan ve 982/983’te yazılan Hududû’l-’Alem mine’l-Meşrik ile’l-Meğrib’te Pervan’dan [Bervan şeklinde] şu şekilde bahsedilmiştir: “*Tüccarların gelip toplandığı bir şehirdir ve Hindistan’da bulunur*”²² (Hududû’l-’Alem, 1423h., s. 125). İbn Havkal’ın 988’de tamamladığı Sûretû’l-Arz’da Pervan ismi [Fervan şeklinde] sadece yön tariflerinde kullanılmıştır (İbn Havkal, 1938, II, s. 428, 446, 449, 457). Şehrin içine ve çevresine dâir Makdisi’nin 997’de tamamladığı Ahsenû’t-Tekasim fî Marifetû’l-Ekalim adlı eserinde vermiş olduğu bilgiler önemlidir: “*Bervan [Pervan] Deylem’in başşehridir ve küçüktür; ne yüksek, ne güzel, ne zarif, ne temiz, ne hoş ne de kalabalık bir yerdir. Övünülecek güzel yerleri, düzgün geniş caddeleri, zarif büyük evleri, tuvaleti olan camileri yoktur fakat onlar saldırganlardır ve binlerce kişilik askere sahiptirler*”²³. Orada Şebristan diye isimlendirilen sultanın bulunduğu bir yer vardır ve oraya içinde malların ve eşyaların olduğu bir

20 İbn Rüste: برون، و مدينة يقال لها غوروند، افتتحها الفضل بن يحيى بن خالد بن برمك في أيام الرشيد، و كانت ممتعة و هي “ من مدن كابل شاه فهذه المدن بين مدينة بلخ العظمى و بين الباميان غوروند/ <https://vajehyab.com/dekhoda/>

21 “ينتهي الى فروان”.

22 “مدينة ذات نعم يجتمع فيها التجار، و هي في الهند”.

23 Makdisi’ye muhalif olarak, iki yüzyıl öncesine ait TongDian’de bölge için şu ifadeler kullanılmıştır: “*Askerleri zayıftır ve savaştan korkarlar*”. “*其兵弱，畏战。*” Bkz. (杜佑, CXCI, s. 43).

*kuyu kazdırmıştır*²⁴ (Makdisi, 1904, s. 360). Gerdizi'nin 1052'de bitirdiği Zeynû'l-Ahbar'da Pervan'ın [Pervan şeklinde] Sebük Tegin tarafından ele geçirildiği belirtilmiştir (Gerdizi, 1363h.ş., s. 369). Yakut el-Hamevi ise, Moğol istilalarından sonra 1228'de tamamlamış olduğu Mucemû'l-Buldan'da ise Pervan'dan [Fervan şeklinde] şu şekilde bahsetmiştir: “Önce fetba ve sonunda nun. Gazne yakınlarında bir yerdir”²⁵ (Hamevi, 1995, IV, s. 257).

Pervan isminin, 1 ve 13.yüzyıl arasındaki tarihi-coğrafya kaynaklarda [Βαροάνα / فروان / فروار / بروان] gibi farklı şekillerde yazıldığı görülmektedir. Bahsedilen kaynakların dışındaki tarih kaynaklarında Pervan ismi, savaş anlatılarında veya konum tanımlamalarında geçmiştir ve daha ayrıntılı bilgiler verilmemiştir. Verilen sınırlı bilgilerden yola çıkarak, Pervan'ın 7.yüzyıldan beri tarım ve hayvancılığa elverişli bir bölge olduğu görülmektedir ve Orta Çağ kaynaklarının verdiği bilgilerin birbirleri ile tutarlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Günümüzde de Pervan (Cebel Sirac) ihraç ettiği; badem, kayısı, elma, kiraz ve üzüm gibi ürünler nedeniyle “Afganistan'ın Bahçesi” olarak tanımlanmaktadır (Ahmedi, 1383h.ş., XIII, s. 605-607).

Moğollar ve Moğol Ordusu

Moğol sözcüğünün “mong”tan türediği ve “cesur” anlamına geldiği düşünülmektedir (Howorth, 1876, I, s. 27). Camiü't-Tevarih'te Moğol kelimesinin aslı; [منگ اول] olarak gösterilmiş ve “geride kalmış, temiz yürekli, saf” anlamlarına geldiği ifade edilmiştir (Hemedani, 1373h.ş., I, s. 148). Kelime anlamı dışında “Moğol” bir milletin adı ve Moğollar da bu milleti oluşturan insanlar bütünüdür. Moğollar, Orta Asya kültürleri içerisinde kendine has özellikleri bulunan (Kafesoğlu, 1998, s. 213-227) ve dilleri Ural-Altay dil ailesine mensup ayrı bir millettirler (Mongol language, 1998, VIII, s. 255). Moğol yazısı geç geliştiği için, Moğollar'a ait en erken bilgiler Çince yazılmış kaynaklarda mevcuttur. Bu bağlamda Moğol ismi, Çin yıllıklarında ilk olarak JiuTangShu'da geçmektedir (Gökalp, 1973, s. 13). Yıllıklarda geçtiği üzere; MengWu [蒙兀] (Xu, 2004, VI, s. 4610) veya MengWa'nın [蒙瓦] (Xiu, 2004, VIII, s. 4726) bir Moğol kavmi olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte Moğollar'ın kökenine dâir tarihçilerin kabul ettiği üç görüş mevcuttur.

بروان هي قصبة الديلم صغيرة لا سرية ولا جليلة ولا ظرف ولا شريفة، ولا منازة طيبة لفيفه، ولا منازل رشيقة انيفه، و “ و لا أسواقها بالواسعة العطيفة، و لا بلدانها كبيرة ظرفه، و لا جوامع بل في قري كنيفه، غير انهم في جلادة عجيبة و منبع العساكر “الأليفة، و حيث مستقر السلطان يسمي شهرستان قد حفر ثم بنر الى أسفلها فيها أموالهم و آلاتهم

²⁵ “فروان: بفتح أوله، و آخره نون: بليدة قريبة من غزنة”

Birincisi; Moğollar'ın kökeni Hunlar'a [匈奴] ve DongHular'a [东胡] dayanır. İkincisi; Moğollar'ın atası sadece DongHular'dır ve onlar DongHular'ın neslinden olan Xianbei [鲜卑], Wuhuan [乌桓], TuoBa [拓跋], RouRan [柔然], TuYuHun [吐谷浑], QiDan [契丹] ve ShiWei [室韦] gibi boylarla ilişkilidirler. Üçüncüsü; Moğollar, ShiWeiler'den gelmez. Üçüncü görüş, eski devirlerdeki Moğollar'la bağlantısızlığı savunduğu için günümüzdeki Moğollar tarafından kesinlikle kabul görmemektedir (Yıldırım, 2019, s. 549).

Hunlar'ın, DongHular'ı doğuya sürmesiyle beraber DongHular ve ardılları, Baykal Gölü'nün etrafında etkili oldular. Proto-Moğollar zaman zaman Asya'nın bir kısmına hâkim olup zaman zaman da güçlü devletlere bağlandılar. Komşuları ile siyasi, sosyal, ekonomik ve gündelik yaşam gibi konularda benzeştikleri ve onlardan ayrıldıkları noktalar vardır²⁶. Cengiz²⁷ Han'ın; [Kaplan yılında] (The Secret History of the Mongols, 2015, s. 125) Celayır, Tatar, Merkit, Kerayit, Öngüt, Nayman, Salciyut, Tayçıyut, Ulkunut, Kongirat, Suldus ve İkiras gibi kavimleri birleştirip onları tek bir ulus yapma ve tek bir devlet altında toplama (May, 2017, II, s. 61) yönündeki girişimi başarılı oldu ve bu dönemden sonra Büyük Moğol Ulusu/Devleti, [Их МОНГОЛ УЛС / འཇིགས་པོའི་ཡུལ་] ortaya çıktı. Böylece 13.yüzyıldan sonraki yazılı kaynaklarda Moğollar, kavim adları ile değil tek bir çatı altında; “Moğol” veya “Tatar” ismi ile anıldılar (Diyanet, 1390h.ş., XIX, s. 391).

Moğol ordusu, 1206 kurultayından hemen sonra [Kaplan yılında] Cengiz Han tarafından yeniden düzenlendi (The Secret History of the Mongols, 2015, s. 125-127). Moğol generali Kubilay, askeri organizasyon, eğitim ve lojistik amaçlı askeri işlerin başına getirildi (May, 2018, s. 102). Cengiz Han'ın evlatlığı olan Şigi Kutuku²⁸ baş yargıç olarak atandı (May, 2018, s. 102; Atwood, 2004, s. 99). Ordu, bölümlere

²⁶ Erken Moğol kavimleri hakkında; Shiratori Kurakichi, Paul Pelliot, Wolfram Eberhard ve Wang Guo Wei gibi tarihçilerin muhtelif eserleri önemlidir, bkz. 白鸟库吉: 契丹女真西夏文字考, 蒙古民族的起源, 东胡民族考; Paul Pelliot: Notes sur les T'ou-yu-houen et les Sou-p'i, L'origine de T'ou-kiue, nom chinois des Turcs; Wolfram Eberhard: Çin'in Şimal Komşuları; 王国维: 蒙鞑備錄箋證.

²⁷ Reşidüddin'in anlatımına göre Temuçin'in Cengiz lakabı (چینگیز) “güçlü, kuvvetli, şahların şahı, göğün oğlu” anlamına (Hemedani, 1373h.ş., I, s. 571; Diyanet, 1390h.ş., XIX, s. 393) ve Türkçe okyanus, büyük su kütlesi olarak kullanılan “tengiz” anlamına (Mongol, 1998, XXIV, s. 338) gelmektedir. Cengiz kelimesinin anlamına dâir yorumlar temel olarak bu iki görüş doğrultusundadır. Bunların dışında tarihçilerin farklı yorumları da vardır (Turan, 1995, s. 267-276). Temuçin, Yesügay'ın savaşta esir aldığı bir Tatar'ın ismidir. O sırada Yesügay'ın bir çocuğu olmuştur ve Yesügay çocuğa bu ismi vermiştir (Rachewiltz, 2015, s. 12), Temuçin ise, Türkçe “demir” anlamına gelmektedir (Sverdrup, 2016, s. 42).

²⁸ 5 yaşındayken Cengiz Han'ın esiri olmuş bir Tatar'dır, henüz çocuğu olmayan ve bakmak için bir çocuk isteyen Börte'ye verilmiştir (D'Ohsson, 2008, s. 127).

ayrılarak başlarına Moğol komutanları atandı. Halkın ve dolayısıyla ordunun ona uymakla yükümlü olduğu Cengiz Yasası geliştirildi (D’Ohsson, 2008, s. 265-269)²⁹. Cengiz Han, orduya birey kazandırma konusunda soy üstünlüğü yerine liyakati esas aldı (Morgan, 2007, s. 79; Lane, 2006, s. 96). Bu sistem fetihlerle beraber daha çok Moğol’un orduya katılmasını sağladı (Peers, 2017, s. 33). Ayrıca Moğol kavimleri arasındaki çekişmeler azaldı ve böylece ordu içinde birlik ve dayanışma arttı. Moğol ordusunda askerlik, ücret alınan bir meslek değildi (Atwood, 2004, s. 350) ve Moğol askerlerinin maaş kaynağı savaşlardan elde edilen ganimetti. İhtiyacı olan askerler için “kubçur” adı altına özel bir para toplanırdı (Cüveyni, 1385h.ş., I, s. 22). Zamanla savaş ganimetleri azaldığından, Gazan Han zamanında askerlere maaş ödeme işi, klasik Orta Çağ İslâm devletlerinde olduğu gibi iktâ usulüne bırakıldı (Morgan, 2007, s. 80).

Cengiz Han döneminde Moğol ordusu temel olarak; hassa ordusu, tanma ordusu ve çerik ordusundan oluşuyordu. Hassa ordusu; ana vatani korumakla görevli ve savaşı gerektiren durumlarda, düşmanla savaşmakla yükümlü orduydü. Tanma ordusu; sınır bölgelerindeki genişlemeyi sağlayan ve istihbarattan sorumlu olan orduydü. Çeri ordusu ise; Moğol kontrolündeki yabancı birimlerden toplanan orduydü (May, 2007, s. 36-38; Buell, 2003, s. 113). Moğol ordusunda birlikler 10 ve 10’un katları şeklinde örgütlenmişti. Bu gruplandırma şekli uzun süredir Türkler’in ve diğer bozkır güçlerinin ortak bir özelliğiydi (Hung, 2012, s. 71; Martin, 1943, s. 54; Peers, 2017, s. 37; Morgan, 2007, s. 78, 79; May, 2018, s. 103; Lane, 2006, s. 96; Favereau, 2021, s. 38, 39; Atwood, 2004, s. 139). Bu yapıya göre; 10 kişi 1 arban, 100 kişi 1 jagun, 1000 kişi 1 minghan ve 10.000 kişi de 1 tümen diye isimlendirildi (May, 2007, s. 31; Lane, 2006, s. 97; Atwood, 2004, s. 139; Sverdrup, 2016, s. 37). Dolayısıyla Moğol ordusunun temel düzeni 10’luk düzene göre kurulmuştu.

Hassa ordusu içinde Keşik adında özel bir askeri birlik vardı. Onlar, Cengiz Han’a gönülden bağlı, yetenekli ve seçme askerlerden oluşmaktaydı. İmparatorluk muhafızları olan Keşik’teki asker sayısı, imparatorluğun kurulduğu yıl olan 1206’da 10.000 kişiye çıkarıldı³⁰ (Morgan, 2007, s. 79; Lane, 2006, s. 97; Atwood, 2004, s. 351). Keşik’te bulunmak her Moğol askeri için bir onurdu ve Keşik hükümdarın prestijiydi (May, 2007, s. 32-36). Savaş anında bu ordu merkezde; kanat ordularının ortasında ve hanedan üyelerinin yanında yer alıyordu. Moğol imparatorluğunun askeri birimi olmasının yanı sıra, imparatorluğun gelecekteki yöneticileri için bir

²⁹ Yasa’da Cengiz Han’ın almış olduğu kararlar yazılır ve kanun haline getirilirdi (Aling, 1967, s. 31).

³⁰ 1203’te 70 kişi gündüzleri 80 kişi geceleri nöbet tutardı (Martin, 1943, s. 55).

okuldu (May, 2018, 103). Moğollar, nizami ordu içinde farklı amaçları yerine getirmek için seçkin bir ordu birimi kurmuşlardı.

Cengiz Han, Moğollar'ı birleştirdikten sonra askeri seferleri; atalarına yapılan saldırıların intikamını almak, düşmanlarına sığınanları yakalamak ve gönderilen elçilere saygısızlık yapanları cezalandırmak gibi sebeplerle meşrulaştırıyordu (Atwood, 2004, s. 349). Savaşlardaki Moğol başarıları ise tarihçiler tarafından; kullanılan savaş teçhizatları, uygulanan savaş taktikleri, Moğol atı, kişisel beceri, hareketlilik ve yenilik gibi sebeplere dayandırılmaktadır.

Her Moğol askeri kendi teçhizatını kendisi temin ederdi. Bu nedenle askerin ekonomik durumuna göre zırhların ve silahların kalitesi kişiden kişiye göre değişebilirdi. Teçhizatı daha iyi olan asker savaşta daha ön saflara yerleştirilirdi (Atwood, 2004, s. 350; Peers, 2017, s. 40; Sverdrup, 2016, s. 37). Moğol askerinin koruma amaçlı kullandığı teçhizatlar; zırh (Bkz. Ek-10) ve kalkandı. Kullanılan zırh; deriden yapılırsa 10kg, metalden yapılırsa daha fazla kiloda olabilirdi (May, 2007, s. 52, 53; Lane, 2006, s. 99). Reşidüddin'in çalışmasındaki minyatürler, Moğol askerlerinin uzun metal zırhlar giydiğini göstermektedir. Zırhtan, Camoka'nın Börte'yi Temuçin ile beraber kurtarıırken de bahsedilmiştir (The Secret History of the Mongols, 2015, s. 35). Ayrıca metal zırhların Orta Asya'da 6.yüzyıldan beri kullanıldığı bilinmekteydi (Peers, 2017, s. 65). Zırhın yanı sıra, karşılıklı çarpışmalarda askerin en iyi koruması ise kalkandı. Askerlerin silahlarıyla beraber kalkanı daha rahat kullanabilmeleri için, kalkanın hafif olması gerekiyordu (Lane, 2006, s. 102). Bu nedenle tahtadan yapılan kalkan küçük ve yuvarlak şekilli olurdu. Dolayısıyla Moğol askerleri koruma amaçlı, zırh ve kalkan kullanmışlardır.

Saldırı amaçlı olarak Moğol askerleri; kılıç, yay veya mızrak kullanmaktaydı (Hung, 2012, s. 139, 140; Sverdrup, 2016, s. 39; Cüveyni, 1385h.ş. I, s. 22; Lane, 2006, s. 96; Peers, 2017, s. 40; Morgan, 2007, s. 75; Buell, 2003, s. 113). Moğol yayı, en az 30kg çekebilen ve 182-274m ok atabilen bir güce sahipti (Hung, 2012, s. 83). Ayrıca atılan ok bir zırhı delebilecek güçteydi (Lane, 2006, s. 102). Kullanılan yay, askerlerin Part tarzında atın üzerinde her yöne atış yapabilecekleri uzunlukta idi (Peers, 2017, s. 42). Marco Polo'ya göre her Moğol askeri 30 hafif ve 30 ağır uçlu olmak üzere toplam 60 ok taşımaktaydı (Polo, 1931, s. 360). Ok milleri için en popüler malzemeler; söğüt dalı (Hung, 2012, s. 139) veya kamıştı. Bununla beraber 13.yüzyıldan Hintli müellif Fahr-i Müdebbir, söğüt dalının uzun menziller için ağır olduğunu, kamışın ise Moğolistan'da elde edilmesinin muhtemelen zor olduğunu belirtmiştir (Peers, 2017, s. 47). Dolayısıyla Moğollar'ın kullandığı yay, üstün bir

güce sahipti (May, 2017, II, s. 61). Carpini, Moğollar'da yakın dövüş konusunda yayın önemi hakkında şunları ifade etmiştir: “[Moğollar] *asla göğüs göğse çatışmaya girmezler. Düşmanı ve atlarını öldürmek için her zaman önce okları kullanırlar.*” (Carpini, 1996, s. 76). Bununla birlikte, Moğollar'ın Gizli Tarihi'nde savaş anlatıları; Moğollar'ın göğüs göğse çarpışması için tasarlanmış silahlar; özellikle mızraklar ve kılıçlar kullandıklarına dâir çok sayıda referans içermektedir. Örneğin, Yesügey'in ölümünden sonra babasının askerleri Temuçin'i ve ailesini terk ettiğinde, bu duruma itiraz eden yaşlı bir adam mızrakla sırtından yaralanmıştı (Peers, 2017, s. 63; *The Secret History of the Mongols*, 2015, s. 17; Buell, 2003, s. 113). Cüveyni'ye göre, Gürgenç'in dışındaki Bağ-i Hürrem'de Harizmliler “yay, kılıç ve mızrakla” öldürülmüştü (Cüveyni, 1385h.ş., I, s. 98; Peers, 2017, s. 64). Yakın dövüş konusunda, Moğollar'ın kullandıkları silahlar bakımından kaynakların verdiği bilgiler farklı olmasına rağmen, Moğollar'ın yay, kılıç ve mızrak kullanmakta hünerli oldukları bilinmektedir.

Geçim kaynakları büyük ölçüde hayvancılığa dayanan Moğollar, her türlü hava koşulunda kendi yiyeceklerini bulmaya alışkın çok sayıda ata sahipti (Peers, 2017, s. 69). Moğol atı bağımsız bir kökene sahip bir saf kandı ve boyu 125-135cm olan küçük bir attı (Калашников, 2020). Güçlü adaptasyon, kolay beslenme, dayanıklılık, uzun ömür gibi benzersiz özelliklere sahipti (Mengguma, 2009, XV, s. 553). Marco Polo, onların köpekler kadar iyi eğitilmiş ve duyarlı olduklarını, hatta otlarken binicilerinin sırt üstü uyumalarına izin verdiklerini belirtmiştir (Polo, 1931, s. 88; Peers, 2017, s. 69). Hız bakımından ise Moğol atı, 9 günde yaklaşık olarak 200km gidebilirdi (D'Ohsson, 2008, s. 128; Martin, 1943, s. 50; Lane, 2006, s. 101). Moğol atının tek olumsuz yönü ise; sıcağa karşı dayanıksız olmasıydı. Bu da ata bağlı olan Moğol ordusunun genellikle kışın aktif olmasına yazın da dinlenmesine neden olmuştur (Atwood, 2004, s. 350). Moğollar'ın Hindistan seferinin olumsuz nedenlerinden birisi; nem miktarının fazla olmasından dolayı iklim şartlarına hayvanların adapte olamaması gösterilmektedir. Diğer yandan, Moğol askerinin savaş sırasında yanında 5 kadar yedek at bulundurduğu ifade edilmektedir (May, 2012, s. 130; Morgan, 2007, s. 76; Buell, 2003, s. 113; Lane, 2006, s. 97; May, 2007, s. 65)³¹. Ayrıca posta sisteminde [yam sistemi] kullanılan Moğol atı, iletişimde sağlanan yüksek kalitenin kanıtı olarak görülmektedir (Lane, 2006, s. 101). Dolayısıyla at, Moğollar için vazgeçilmez bir canlıydı.

---

³¹ Peng Da Ya, Moğol askerinin 2-3 ya da 6-7 kadar yedek at bulundurduğunu ifade etmektedir (Hung, 212, s. 139).

Moğollar, yüzyıllardır kullanılan bozkır savaş taktiklerine yenilerini ekleyerek önemli avantajlar sağladılar (May, 2018, s. 104). Rene Grousset'e göre; Moğol savaş taktikleri, Hsiung-nu 匈奴 [Hunlar] ve T'u-chüeh 突厥 [Türkler] (Kalkır ve Başkan, 2019, s. 596) tarafından kullanılan eski yöntemlerin mükemmelleştirilmiş bir biçimiydi (Grousset, 1970, s. 224). Bu taktikler; çember içine alma, keski savaşı, hilal taktiği, sahte ricat, ani saldırı, ok yağmuru ve vur-kaç gibi taktiklerdi (Kafesoğlu, 1984, s. 272; Martin, 1943, s. 71; May, 2012, s. 131; Sverdrup, 2016, s. 38; Atwood, 2004, s. 352; Peers, 2017, s. 70). Savaş taktiklerini sergilemeden önce Moğollar, casus ve izcilerden oluşan geniş istihbarat ağlarını da kullanmaktaydılar (Lane, 2006, s. 104). Ayrıca Moğollar için çalışan tüccarların da önemli istihbarat sağladıkları bilinmekteydi. Dolayısıyla Moğollar istihbarat faaliyetlerinden elde ettikleri kazanımları, savaş taktiklerinin başarıya ulaşması için kullanmışlardır.

Moğollar'ın düşmanlarıyla nasıl savaşa girdiklerine dâir ayrıntılı bilgi veren çok az kaynak vardır (Martin, 1943, s. 71; Sverdrup, 2016, s. 39; Peers, 2017, s. 48). Plano Carpini³² bu konuda şu bilgileri vermiştir: “*Moğollar, düşman menzile girdikten sonra rakiplerine üç veya dört ok atarak aynı anda saldırırlar, onları yenemeyeceklerini anarlarsa çekilip kendi saflarına dönerler* (Peers, 2017, s. 48; Carpini, 1996, s. 75). Peng Da Ya, stratejik düzeyde Moğollar'ın genellikle keşif müfrezeleriyle geniş bir cephede ilerlediğini ve ana kuvvetlerin 50 ile 100 km ilerisinde gittiğini belirtmiştir (Hung, 2012, s. 144; Sverdrup, 2016, s. 40). Savaş anında her birlik sırayla hücum eder, hücum bittikten sonra onların yerini başka birlikler alır ve saldırı sürekli tekrarlanırdı. Düşman safında açılan bir boşluk hemen değerlendirilirdi (Peers, 2017, s. 52; Hung, 2012, s. 146). Verilen bu bilgilerden, Moğol ordusunda durağanlığın yerine hareketliliğin esas alındığı söylenebilir.

Moğol ordusunun hizmetinde bulunan Kitanlar'ın³³ Moğol askeri örgütlenmesinde büyük bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir (Lamb, 1936, s. 43; Sverdrup, 2016, s. 40; May, 2007, s. 57). Kitanlar, 12.yüzyılda Cürçen baskısına maruz kaldılar. Çin'de kalanların çoğu bu nedenle Moğollar'a sığındılar (Peers, 2017, s. 56). Moğollar'a hizmet edecekleri en önemli alan doğal olarak bu durumda

³² Papa IV. Innocent tarafından 1245'te Moğollar'a papanın mektubuyla gönderilen Fransisken tarikatının bir üyesidir. Ondan başka Moğollar'a gönderilen Simon de Quentin, Ascelin, André de Longjumeau, Rubruck, Marco Polo gibi elçiler de vardır (Ayönü, 2006, s. 253).

³³ Hunlar'ın DongHular'ı Baykal'ın doğusuna itmesinden sonra ortaya çıkan topluluk, Tang Hanedanlığı zamanında güçlendiler ve WeiShu'da haklarında bazı bilgiler vardır (Shou, 2004, IV, s. 1889). Liaolar [遼] olarak da bilinen Kitanlar [契丹] Orta Çağ'da Batılılar tarafından Çin'in kuzey kesimi için, Moğol yükselişinden sonra da Çin'in tamamı için kullanılan bir coğrafi bir tâbir olmuştur (Qidan, 2009, XVII, s. 547). Kitan ismi İslâm literatüründe ise Hitay olarak bilinmektedir.

askerlikti. Moğollar'a ağır süvari birliği olarak hizmet ederken, mevcut süvari Moğol askerleri de hafif atlı okçu pozisyonunda kaldılar (Martin, 1943, s. 72; May, 2018, s. 104). Cengiz Han zamanında Moğol süvarisi, standart bileşik yay kullanabilen hafif teçhizatlı süvari olmalarına rağmen, mızrakla donatılmış ağır zırhlı süvariler de vardı (Morgan, 2007, s. 81). Kitanlar'ın Moğol ordusuna katılmaları ile birlikte ordunun süvari gücü de arttı. Bu nedenle süvari sınıfı, Moğol ordusunun çekirdek birimi olarak kabul edilmektedir (Atwood, 2004, s. 349; May, 2012, s. 130). Kuşatma savaşlarında ise Moğol süvarileri, yakın dövüş kurallarını uygulayamayacağından dolayı etkisiz kalmıştır (Peers, 2017, s. 76). Onların yerini daha çok mancınıklar almıştır.

Avlanma, Moğollar için sadece bir beslenme kaynağı ve eğlence değildi. Avlanmada kazanılan beceriler, Moğol ordusunun disiplinini artırıyor ve uyumunu sağlıyordu (May, 2012, s. 131; Atwood, 2004, s. 249; Lane, 2006, s. 107; Rubruck, 1990, s. 85; Peers, 2017, s. 39). 15 yaşından sonra her Moğol erkeği, çağrıldığında savaşa katılmak zorundaydı (Hung, 2012, s. 139; Morgan, 2007, s. 75; Lane, 2006, s. 97; Atwood, 2004, s. 350; May, 2007, s. 30). Onlar, daha önce deneyimlemiş oldukları coğrafi koşullar gereği, her türlü iklim koşullarına hazırlıklıydılar (Peers, 2017, s. 38). Küçük yaşlardan itibaren ata binme ve silah kullanma konusunda eğitimliydi ve eğitimlerinin büyük bir bölümü avlanmada geçiyordu (Martin, 1943, s. 51). Vakitlerinin büyük bir bölümünü avcılık ve çoban mesleği ile geçirdikleri için savaşa adapte olma konusunda büyük bir sıkıntı yaşamamışlardır (Morgan, 2007, s. 74).

13.yüzyılın başlarında Moğol ordusunun sayı bakımından ne durumda olduğuna dâir bilgi veren ve tarihçiler tarafından kabul gören iki ana kaynak vardır. Bunlar: Moğollar'ın Gizli Tarihi ve Camiü't-Tevarih'tir. Moğollar'ın Gizli Tarihi'nde 1206 tarihi için verilen Moğol ordusunun toplam sayısı 105.000'dir ve Camiü't-Tevarih'te 1227 tarihi için verilen sayı 129.000'dir (Morgan, 2007, s. 76; Atwood, 2004, s. 351). Bununla beraber Müslüman tarihçiler arasında Moğol ordusu hakkında en yüksek rakamı veren Cüzcani, Moğollar'ın İran'a saldırısı sırasında asker sayısının 800.000 kadar olduğunu ifade etmiştir (Cüzcani, 1363h.ş., II, s. 104). Buna karşın Memlükler tarihçisi Ömeri, İlhanlılar'ın 200.000-300.000 kişilik bir orduya sahip olduğunu belirtmiştir (Morgan, 2007, s. 77). Morgan'a göre; 1220'lerde eğer 800.000 kişilik bir ordu varsa bu, 4.000.000 atın ve 24.000.000 koyunun Horasan boyunca hareket ettiğini göstermektedir ki, verilen 800.000 sayısı pek mümkün

görülmemektedir³⁴ (Morgan, 2007, s. 78; Diyanet, 1390h.ş., XIX, s. 394). Barthold ve Fuad Köprülü, Moğol ordusunun 150.000'den az ve 200.000'den fazla olamayacağı görüşündedir (Barthold, 1990, s. 429; Köprülü, 1987, V, s. 274). İbrahim Kafesoğlu da Moğol ordusunun 130.000'den az olamayacağını belirtmiştir (Kafesoğlu, 1984, s. 248). Bu sayı ek kuvvetler haricindedir. Sonuç olarak Moğol orduları çağdaşı olan Avrupa ordularından büyük, Çin ve Harezmsah ordularından daha küçüktü. Moğol başarıları ise, asker sayısı ile değil karakteristik yapısı ile ön plana çıkmıştı (Morgan, 2007, s. 78). Moğol ordusunun karakteri hakkında Cüveyni şu görüşleri savunmuştur: “...*Daha önce hiçbir kitap, rakip milletlerin sahibi olan bir hükümdara, Tatar [Moğol] ordusu gibi bir ordu verildiğinden bahsetmemiştir... Sıkıntı anında sabırlı, refah anında şükredendir...Ordunun komutanı, zararda veya kârda; elbise, ikta, gelir veya unvana göz dikmez. Bu yapılacak en iyi iştir...Moğol ordusu gibi bir ordu hiçbir yerde yoktur. Savaşta av peşindeki vahşi aslanlar, barışta uysal koyunlar gibidir...*” (Cüveyni, 1385h.ş., I, s. 21-22).

Harezmsahlar ve Harezmsah Ordusu

Coğrafi bölge olarak Harezmsah'den³⁵ bahseden en erken kaynak; Herodot Tarihi'dir. Kelime [Chorasmian / Χορᾶσμοι] 4 yerde 5 defa kullanılmıştır (Herodotus, 1859, s. 211, 218, 434, 435; Togan, 1987, V, s. 241). Harezmliler'in Ahameniler'den önce sakin oldukları yer Herodot'a göre; Akes'tir [Ἀκῆς] (Herodotus, 1859, s. 218; Togan, 1987, V, s. 241). Harezmsah'den bahseden en erken kaynaklardan bir diğeri Ahameniler'e ait olan Daryus/Bisutun Kitabesi'dir. (Pizişk, 1398h.ş.; Rapoport, 1991). Birinci sütunda şu şekilde bilgiler vardır: “*Bu ülkeler Aburamazda'nın isteğiyle bana geldi. Ben onların kralyım: ...Chorasmia...*” [(x)uvārazmiya / اووازمی] (Sukumar, 1941, s. 6). Harezmsah'ın hangi anlama geldiğine dâir ise farklı görüşler vardır. 1219'da bölgeye gelen Yakut Hamevi'ye göre; har [خوار] et, rezm [رم] de odundur. Zamanla Har-rezm / Harezmsah [خوارزم] haline gelmiştir (Hamevi, 1995, IV, s. 395). Diğer bir görüşe göre; Orta ve Yeni Farsça'da har [خوار] “düşük” anlamında Yeni Farsça'da zemin [زمین] de “yer” anlamında kullanıldığı için Harezmsah “düşük yer” anlamına gelir. Bunlardan başka Farsça hurşid [خورشید] “güneş” ve hurden [خوردن] “yemek yemek” anlamlarından türediğine dâir görüşler de mevcuttur (Bosworth, 1997a, IV, s. 1061). Harezmsah bölgesi genel olarak; Aral'ın güneyi, Hazar

³⁴ Desmond Martin'e göre; Moğol ordusunun Orta Çağ Müslüman tarihçileri tarafından abartılmasının nedeni; yenilgiyi maruz görme çabasıdır (Martin, 1943, s. 46).

³⁵ Harezmsah'ın (Farsçası: خوارزم) Harzem ve Harizm gibi okunuşları vardır ve hepsi aynı anlama gelmektedir.

Gölü'nün doğusu ve Ceyhun Nehri'nin her iki yanı ile çevrili alandır (Diyanet ve Mirensari, 1396h.ş.; Bakır ve Altungök, 2011, s. 399). Orta Çağ'da Harezmi'nin başlıca şehirleri; Kas ve Gürgeç'ti³⁶, Moğol istilasından sonra bu şehirler önemini kaybetmiş, Hive şehri tanınmaya başlamıştır (Özaydın, 1997, XVI, s. 217).

Harezmişah, Harezmi'de hüküm süren hanedanların kullandığı bir unvandır. Harezmi coğrafı bir bölge olduğu için Harezmişah da, "Harezmi'e hükmeden" anlamına gelmektedir. Taştard Anuş Tegin'e kadar, Harezmi'de üç hanedan Harezmişah unvanını kullanmıştır. Bunlar; Afrigoğulları [305-995], Me'mûnîler [995-1017] ve Altuntaşoğulları'dır [1017-1014] (Taneri, 1997, XVI, s. 228; Bosworth, 1997b, IV, s. 1066; Togan, 1987, V, s. 250; Barthold, 1987, V, s. 264; Özaydın, 1997, XVI, s. 217, 218). Harezmi'de iktidara gelen ve Harezmişah unvanını kullanan dördüncü bir hanedan, daha önceki hanedanların içerisinde en tanınmış ve ataları Anuş Tegin olan Harezmişahlar'dır (Bkz. Ek-13). Bu hanedan üyeleri ve onlara bağlı güçler, 1040 Dandanakan Savaşı'ndan sonra Gazneli Mesud tarafından Harezmi'den sürüldü. Böylece onlar da Selçuklu hakimiyetine girdiler (Diyanet ve Mirensari, 1396h.ş.). Hanedanın atası Anuş Tegin olarak bilinen kişi, Bilge Tegin tarafından Garcistan'dan³⁷ alınan Türk kökenli bir köleydi (İbnû'l-Esir, 2003, IX, s. 2003; Cüveyni, 1385h.ş., II, s. 1, 2; Köprülü, 1987, V, s. 266; Bosworth, 1997b, IV, s. 1067; Togan, 1987, V, s. 250). Saraya getirilerek hizmete alındı ve Melikşah zamanında yeteneği nedeniyle taştardlık³⁸ görevine getirildi (Diyanet ve Mirensari, 1396h.ş.). Anuş Tegin ve ailesinin Türk kökenli oldukları kabul edilmekle beraber, hangi boydan oldukları belli değildir (Taneri, 1993, s. 11)³⁹. Harezmişahlar hanedanının kurulması, Anuş Tegin'in oğlu Kutbüddin⁴⁰ [1097-1228] lakaplı Muhammed'in 1097'de Berkyaruk tarafından Harezmi valiliğine atanmasına bağlanmaktadır (Cüveyni, 1385h.ş., II, s. 2; Taneri, 1997, XVI, s. 228; Bosworth, 1997a, IV, s. 1064, 1067; Diyanet ve Mirensari, 1396h.ş.; Köprülü, 1987, V, s. 265). Kutbüddin'in

---

³⁶ Moğol istilasından önce İpek Yolu'nun kuzey kolu, Harezmi bölgesine yakın bir yerden geçiyordu, burası Asya ve Avrupa arasında en önemli ticaret noktalarından biriydi (Pizişk, 1398h.ş.).

³⁷ Garcistan [غرjistان], Gürcistan [گرجستان] ile aynı yer değildir, Garcistan Afganistan'da Herat, Gur, Vey, Merv er-Ruz ve Gazne şehirleri ile çevrili bir bölgedir (Dihhuda, 1998, XI, s. 16643).

³⁸ Taştard, Harezmişahlar'da hükümdar elini yıkarken ona su döken, hükümdarın elbiselerini, mücevherlerini, silahlarını ve mühürlerini korumakla görevli kişiydi. Sarayda önemli bir konumdaydı (Dihhuda, 1998, X, s. 15451).

³⁹ Reşidüddin, Anuş Tegin ve ailesini Oğuzlar'ın Beydili boyuna bağlamakta fakat bu görüş kabul görmemektedir (Hemedani, 1389h.ş., s. 1; Kafesoğlu, 1984, s. 39).

⁴⁰ Kutbüddin, Büyük Selçuklular'a her zaman sadık kalmış, Merv'de tahsil görmüş, yöneticilik vasfına sahip, alimlere ve sanata verdiği destekle bilinen biriydi (Diyanet ve Mirensari, 1396h.ş.).

ölümü üzerine Selçuklu sultanı Sencer, onun oğlu Atsız'ı⁴¹ [1128-1156] Harezm valiliği ile görevlendirdi (Taneri, 1997, XVI, s. 229). Zamanla Atsız'ın genişleme niyetiyle Harezm'de Müslüman kanı akıtmasından rahatsız olan Sencer, Atsız'a karşı askeri sefere çıktı ve onun ordusunu 1138'de yendi. Bunun üzerine Atsız, Harezm'i terk etmek zorunda kaldı. Onların arasında yaşanan bu gerilim Atsız'ın 1156'da ölümüne kadar devam etti (Köprülü, 1987, V, s. 267; Togan, 1987, V, s. 250). Onun ölümünden sonra Sencer, Atsız'ın oğlu İlarlan'ı Harezm'e vali tayin etti ve 1 yıl sonra 1157'de vefat etti. Sencer'in vefatı ile Büyük Selçuklu baskısından kurtulan Harezmşahlar, Karahıtaylar'a vergi vermekten kurtulamadılar ve Irak Selçukluları ile de iyi geçinmeye devam ettiler (Köprülü, 1987, V, s. 268; Taneri, 1997, XVI, s. 229; Bosworth, 1997b, IV, s. 1067)

İlarlan'ın ölümünden sonra veliaht seçtiği Sultanşah hükümdar oldu. Bu durumu kabul etmeyen kardeşi Tekiş, Karahıtaylar'la anlaşarak onunla mücadeleye girişti. 1172'de Sultanşah, başkent Gürgenç'i terk etti ve Tekiş tahta oturdu. Tekiş, bölgede bir müddet mücadelelerden sonra Karahıtaylar'a vergi vermeyi reddetti ve 1194'te Rey şehrinde Irak Selçukluları'ndan II. Tuğrul'u yenerek konumunu güçlendirdi (Bosworth, 1997, IV, s. 1067b; Köprülü, 1987, V, s. 265). Bu tarihten sonra sultan unvanını kullanmaya başladı (Barthold, 1987, V, s. 264; Taneri, 1993, s. 28; Köprülü, 1987, V, s. 270). Bu durumu kabul etmeyen Abbasi halifesi Nâsır-Lidinillâh, Irak'ın bir kısmını kendi idaresine almak için onunla mücadeleye girişti ama başarılı olamadı. (Taneri, 1997, XVI, s. 229). Tekiş dönemi [1172-1200], Harezmşahlar açısından devletin tam bağımsızlık kazandığı ve oğlu Alaaddin Muhammed Harezmşah [1200-1220] için güçlü bir devlet yapısının bırakıldığı bir dönem oldu. Alaaddin Muhammed döneminde 1217'ye kadar gelişen olayların başarısında sultan Tekiş'in katkısı büyüktür.

Muhammed Harezmşah [1200-1220], babasının ölüm haberini aldığı anda Torşiz Kalesi'ni (Bkz. Ek-13) kuşatmaktaydı. Ölüm haberi üzerine, kaledekilerden 100.000 dinar alarak saldırıyı durdurdu ve hızla başkente gitti. Hükümdar olduğunda başta Taberistan ve Irak gibi devletin birçok yerinde isyan çıktı ve bu isyanlar güçlükle bastırıldı (Diyanet ve Mirensari, 1396h.ş.). Annesinin ve onun bağlı olduğu Kanglı-Kıpçak boyunun desteğiyle durumunu güçlendiren Muhammed Harezmşah; bir süre sonra Gurlular, Karahıtaylar ve Batı Karahanlılar'ı kontrol altına aldı (May,

---

⁴¹ Harezmşahlar'da daha önceki Harezmşahlı valilerde görülmeyen bağımsızlık düşüncesi Atsız zamanında ortaya çıkmış, İlarlan zamanında olgunlaşmış, Tekiş döneminde somutlaşmıştır. Dolayısıyla Harezmşahlar'da bağımsız devlet olma süreci aşama aşama gerçekleşmiştir.

2007, s. 105; 229; Bosworth, 1997b, IV, s. 1067, 1068; Köprülü, 1987, V, s. 265). Sınırlarını genişletme düşüncesiyle Abbasi halifeliğini de ele geçirmek istedi ve bunun için meşru bir zemin oluşturmaya çalıştı. Bu amaç doğrultusunda, 100.000 kişilik bir ordu ile halifelğe karşı harekete geçti ama Hemedan'da olumsuz hava koşulları nedeniyle ordusu çok büyük bir zarar gördü. Bu nedenle 1217'de Horasan'a geri dönmek zorunda kaldı ve Abbasiler üzerindeki planlarından vazgeçti (Cüveyni, 1385h.ş., III, s. 417; Nesevi, 1324h.ş., s. 23-27; Diyanet ve Mirensari, 1396h.ş.). Muhammed Harezmsah, Turgay bölgesindeki⁴² 1218'deki⁴³ Kıpçak seferi sırasında Moğollar'la karşılaştı ve onlarla savaştı. Bu savaş Moğollar hakkındaki düşüncesinde olumsuz yönde derin etkiler bıraktı (Barthold, 1990, s. 393, 395; Kafesoğlu, 1984, s. 238; ТИМОХИН, 2013, s. 43). Savaşta etrafı çevrilen Muhammed Harezmsah, ordunun sağ kanadına komuta eden oğlu Celaleddin'in⁴⁴ yardımıyla kurtuldu (Cüveyni, 1385h.ş., II, s. 103, 104).

Muhammed Harezmsah döneminin en önemli gelişmesi bilindiği gibi Otrar Olayı'dır⁴⁵. Gayır Han lakaplı, Terken Hatun'un akrabası olan Otrar hâkimi İnalçık; başlarında Muhammed Harezmi, Ali Hoca Buhari ve Yusuf Konka'nın Moğol elçileri olarak bulunduğu Müslümanlar'dan oluşan 450 kişilik tüccar grubunu 615/1218'de, Cengiz Han'a ajanlık yaptıkları gerekçesiyle durdurdu ve mallarına el koydu. Muhammed Harezmsah'ın bilgilendirilmesinden sonra bir kişi haricinde bu grubun tamamı öldürüldü. Bu durumda Cengiz Han, anlaşma yönünde bazı girişimlerde bulunsa da sonuç alamadı ve o yılı savaş hazırlığı içinde geçirdi. Ocak 1219'da Cengiz Han oğulları olan; Cuci, Çağatay ve Ögeday'ı Otrar'a; Tuluy'u Horasan'a gönderdi. Kendisi de Buhara'ya doğru gitti. Otrar 5 ay sonra Moğollar'a teslim oldu ve Gayır Han öldürüldü (Rıza, 1373h.ş., VI, s. 551-552; Aştiyani, 1388h.ş., s. 33). Harezm şehirlerinin birer birer Moğollar'ın eline geçmesinden sonra

---

⁴² Aral Gölü'nün kuzeyinde bir düzlüktür. Moğollar'ın Cuci, Subutay ve Toguçar liderliğinde 20.000, Harezmsahlar'ın ise 60.000 olduğu tahmin edilmektedir (Martin, 1943, s. 47).

⁴³ Turgay bölgesindeki karşılaşma için 1215-1216 tarihleri de verilmektedir (Barthold, 1990, s. 395; Köprülü, 1987, V, s. 274).

⁴⁴ Celaleddin, Muhammed Harezmsah'ın en büyük oğludur (Aştiyani, 1388h.ş., s. 59). Doğum tarihi ve ilk yılları hakkında çok fazla bilgi yoktur. Annesi Türk asıllı, Ay Çiçek adında biridir (Nesevi, 1324h.ş., s. 43). Hayatı hakkında ilk bilgiler, 1215'te Muhammed Harezmsah'ın onu Gazne'den sorumlu tutması ile başlamaktadır. Kaynaklarda lakabı; Mengüberti [منکیرتی و منکیرنی، مینکیرنی] şekillerinde geçmektedir. Birçok araştırmaya rağmen kelimenin doğrusu tespit edilememiştir. Kazvini bu kelimenin aslının [منکیرنی] olduğunu ve bu kelimenin Türkçe "benekli burun" anlamına geldiğini belirtmiştir. Bundan başka kelimenin; "tanrı verdi" anlamına geldiği de ifade edilmektedir (Nia, 1398h.ş.).

⁴⁵ Moğollar ve Harezmsahlar'ın arasındaki gerilimin diğer sebepleri için bkz. (Kafesoğlu, 1984, s. 236-246).

Muhammed Harezmsah, Aralık 1220'de Abeskun adalarında vefat etti. Böylece Ocak 1219'dan Eylül-Ekim 1221'deki İndus Savaşı'na (Bkz. Ek-9) kadar Harezm bölgesi ve İran'ın büyük bir kısmı Cengiz Han'ın eline geçmiş oldu. 1224'ten sonra Cengiz Han, komutanlarını batıya doğru yeni fetihlerle görevlendirerek Moğolistan'a döndü (Diyanet, 1390h.ş., XIX, s. 394, 395).

Harezmsahlar'da askeri teşkilat, tıpkı devlet ve saray teşkilatı gibi Büyük Selçuklular'dan alınmıştır (Köprülü, 1987, V, s. 280, 281). Ordu temel olarak hassa ordusu ve eyalet ordusundan oluşmaktaydı. Bunun yanı sıra, vasallardan ve gönüllü askerlerden oluşan bir ordu daha vardı. Hasşa ordusu satın alınan ve savaşlarda esir edilen kölelerden seçilirdi. Komutanları saray teşkilatının emirleriydi ve bu ordu doğrudan sultana bağlıydı (Taneri, 1993, s. 149). Hasşa ordusu içinde sultan Alaaddin Muhammed'in, Cihan Pehlivan'ın liderliğini yaptığı 10.000 süvariden oluşan özel bir ordusu vardı. Bu ordu "havas-ı gulaman" adında olup sultanın güvenliğini sağlamakla görevliydi (Köprülü, 1987, V, s. 280, 281). Dolayısıyla hasşa ordusu içinde, tıpkı Moğollar'daki Keşik'in bulunduğu gibi özel bir birlik vardı. Harezmsahlar'da eyalet askerleri ise; eyalet merkezlerinde, sınırlarda ve kalelerde bulunan askerlerdi. Komutanları, sarayda yetişmiş Türkler'den seçilirdi. Bu kişilerin boylarına ait ve doğrudan kendilerine bağlı kölelerden oluşan özel birlikleri de vardı, (Diyanet ve Mirensari, 1396h.ş.) fakat hasşa ordusundaki gibi sürekli değildiler. İhtiyaç halinde komutanlar, eyaletteki halktan da ücretli asker topluyorlardı (Taneri, 1993, s. 150, 151). Harezmsahlar'a bağlı vasallar, savaş anında asker göndermek ve askerlerin ihtiyacını da tedarik etmek zorundaydılar. Harezmsah ordusunda yapı bakımından; Türk geleneğine bağlı olarak sağ ve sol kanat ayrımı vardı (Taneri, 1993, s. 148). Bu ikili yapı Celaleddin Harezmsah zamanında kısmi oranda değişime uğradı. Ordu, sağ kanat, sol kanat ve merkez olmak üzere üçe ayrıldı. Merkez orduya, süvari hasşa ordusu ile beraber sultanın kendisi ve hanedan üyeleri, sağ ve sol kanatlara da eyaletlerden gelen emirler eşlik ederdi. Merkez kuvvet ağırlıklı olarak süvarilerden, sağ kanat okçulardan ve sol kanat da piyadelerden oluşuyordu (Diyanet ve Mirensari, 1396h.ş.). Savaş sırasında sultan, etrafındaki havas-ı gulamanla birlikte en önde savaşırdı (Taneri, 1993, s. 167). Orduya ait idari ve ekonomik işlere Selçuklular'da olduğu gibi Divan-ı Arz bakardı. Ordunun maaşı, iktalardan sağlanırdı. Böylece ikta sahiplerinden gelen süvari kuvveti hızlı bir şekilde temin edilirdi (Köprülü, 1987, V, s. 280, 281). Han, melik ve emir unvanları ordunun ileri gelenlerine verilirdi. Süvarilerin komutanına sipahbud ve öncü kuvvetlerin komutanına pehlivan denilirdi. Bunlardan daha aşağıdaki rütbeliler; serheng ve çavuş gibi unvanlar alırdı (Taneri, 1993, s. 154, 160).

Eyalet ordusu içinde Kanglı-Kıpçak unsurları, Terken Hatun'un Sultan Tekiş ile evlenmesinden sonra büyük miktarda artış göstermiştir (May, 2007, s. 105; Togan, 1987, V, s. 250). Sultan Muhammed'in zaferlerinde bu unsurların etkisi büyüktür. Kanglı-Kıpçaklar'ın yanı sıra ordu içinde; Uran, Karluk, Uğrak ve Halaçlar da vardı (D'Ohsson, 2008, s. 125). Ayrıca ordudaki Türk unsurlar, gelenek ve görenek bakımından eyaletlerdeki yerli ordular ile uyumsuzluk içindeydi (May, 2007, s. 105). Ordu içindeki bu heterojen yapı zaman zaman dezavantaja dönüşmüştür. Örneğin; Cend'e doğru ilerleyen Sultan Tekiş, akrabaları ile savaşmak istemeyen Uranlar'ın ihanetine uğramıştır (Taneri, 1993, s. 152).

Harezmsah ordusu genel olarak süvarilerden oluşuyordu ve süvari için gerekli olan atı yetiştirmek için merkezde ve eyaletlerde özel olarak haralar kurulmuştu. (Taneri, 1993, s. 157). Bunun dışında at, bozkırdaki Türkler'den temin edilirdi. Atın menzil teşkilatına katkısı, ülke içinde istihbaratın ulaşması bakımından çok büyüktü (Köprülü, 1987, V, s. 280, 281). Dolayısıyla Harezmsahlar'da ata, sağladığı yararlar nedeniyle Moğollar'da olduğu kadar önem verilmiştir. Reşidüddin'in Harezmsah ve Moğol atını karşılaştırdığına dâir bir anlatı vardır⁴⁶ (Hemedani, 1373h.ş., I, s. 524).

Harezmsah ordusunun sahip olduğu silah teçhizatı oldukça iyiydi. Süvari veya piyade olan Harezmsah askerinde dönemin bütün klasik silahları; ok, yay, kalkan, kılıç ve kargı bulunmaktaydı. Kuşatma aleti olarak mancınık, merdiven, neft yağı ve koçbaşı kullanılıyordu (Taneri, 1993, s. 158) Caydırıcı güç olması bakımından filler de zaman zaman Harezmsah ordusu tarafından tercih ediliyordu (May, 2007, s. 105).

Türk tarihinde avlanma Hunlar'dan beri savaş provası olarak görülmüştür (Ersan, 2006, s. 84). Savaş taktikleri bakımından Harezmsah ordusu düşmana karşı; savunma, taarruz, çevirme ve kuşatma gibi taktikler uyguladı. Avlanma ve av partileri, Moğollar'da olduğu gibi Harezmsahlar için de manevra kabiliyeti kazanma ve strateji geliştirme amaçlıydı (Taneri, 1993, s. 161). Dolayısıyla Harezmsah ordusu ve Moğol ordusunun avlanma konusunda aynı amaçlara sahip olduğu ve aynı stratejileri geliştirdikleri söylenebilir.

Harezmsahlar'ın son dönemlerinde ordu mevcuduna dâir en somut bilgi; Sultan Tekiş zamanında halifeye gönderilen bir mektupta yazılıdır. Bu mektupta ordu mevcudunun 170.000 olduğu bildirilmektedir ve Tekiş bunu ikta kayıtlarına dayandırmaktadır. Verdiği rakam tarihçiler tarafından makul görülmektedir (Ravendi,

---

⁴⁶ “Moğollar'ın yenilme sebebi; o bölgede çukurların ve derelerin çok olmasından dolayı Moğollar'ın attan düşmeleridir. Sultanın atları güçlüydü ve Moğollar'ın tepelerine biniyorlardı, onları öldürüyorlardı.”

1384h.ş., s. 385; Kafesoğlu, 1984, s. 137). Bu sayının ek kuvvetlerle beraber 200.000'e yakın olduğu düşünülmektedir (Köprülü, 1987, V, s. 280, 281; Taneri, 1993, s. 154). Muhammed Harezmsah dönemine ait verilen 400.000 asker sayısı da, son dönem Harezmsah ordusunun miktarı hakkında elde olan bilgilerden birisidir (Nesevi, 1324h.ş., s. 20; Kafesoğlu, 1984, s. 201, 289). Morgan'a göre; Harezmsah ordusunun Moğol istilaları başladığı sırada [Ocak 1219] tam olarak ne kadar olduğunu tahmin etmek güçtür fakat Harezmsah ordusunun Moğol ordusundan daha fazla olduğu söylenebilir (Morgan, 2007, s. 78).

1121 Pervan Savaşı'nın Gelişimi

Sultan Muhammed vefat etmeden kısa bir süre önce çocukları; Uzlak Şah, Ak Şah ve Celaleddin'i Abeskun'a çağırarak, kardeşlerinden ve devlet adamlarından Celaleddin'e tabi olmalarını istemişti. Celaleddin onlardan itaat beklerken, Kanglı-Kıpçak beylerinin kendisine yönelik suikast hazırlığında olduğunu öğrendi (Taneri, 1993, s. 45) ve Harezmsah'ı terk etme kararı aldı. Harezmsah'ı sadık askeri Timur Melik'le beraber terk ettiğinde önünde birkaç seçenek vardı ve hiçbir seçenekten emin değildi. Batıda; kendisine itaat edip etmeyeceği belli olmayan kardeşi Gıyaseddin ve babası zamanında siyasi mücadeleler sonucu ilişkileri bozulan Abbasiler, doğuda; işgal çemberini büyüten Moğollar ve güneyde ise; henüz işgale maruz kalmamış çok uluslu ve moral bozukluğu içinde bulunan eyaletler vardı. Bu eyaletlerin de kendisine ne şekilde davranacağından emin değildi. Ayrıca yine babası zamanında Doğu Türkistan'da Müslümanlar'a oldukça zarar vermiş olan Kuçluk'un 1214'te engellenmesinde başarısız girişimlerde bulunulmuştu. Kuçluk, Moğol komutanı Cebe Noyan tarafından 1218'de Kaşgar'da yenilmiş ve Bedehşan'da kaçarken öldürülmüştü (Aştıyani, 1388h.ş., s. 24). Bu olay da Türkmenler'in Moğollar'a teveccüh göstermesine sebep olmuştu (Diyanet, 1390h.ş., XIX, s. 393). Dolayısıyla Celaleddin'in ordunun ana gövdesi olan Kanglı-Kıpçak Türkleri'nden, diğer hanedan üyelerine bağlı birliklerden, Arap asıllı kölelerden ve Türkmenler'in bir kısmından yardım görmesi zor ihtimaldi. Çok uluslu olmalarından dolayı, iletişim güçlüğü yaşanma ihtimali bulunan güney bölgeleri henüz ağır bir işgale maruz kalmamıştı. Celaleddin, 1215'te babasının görevlendirmesiyle bir müddet Gazne'nin kontrolünü elinde bulundurduğu için Pervan-Gazne-Kabil arasındaki bölgede bulunmuştu. Muhtemelen buradaki halk ve orduyla da -sonradan gördüğü destekten yola çıkarsak- dostluk kurma fırsatı bulmuştu. Ayrıca Celaleddin'in bölgede kaldığı süre boyunca, bölgenin ikmal kaynakları bakımından elverişli olduğunu fark etmiş olması gerekir. Eski Çağ ve Orta Çağ kaynaklarının verdiği bilgilere göre; bu bölge Harezmsah kadar olmasa da belli bir seviyede tarım ve hayvancılık imkânlarına sahipti.

Dolayısıyla Celaleddin'in önce güneye ve ardından güneydoğudaki Gazne'ye doğru hareket etmesi oldukça uygun bir karardı. Celaleddin Gürgeç'ten çıktıktan sonra, babasını 1218'de Turgay bölgesinde kurtarmış olduğu gibi, Nesa'da da önüne çıkan küçük bir Moğol kuvvetini yenip yoluna devam etti. Bu, Moğollar'a karşı kazandığı ikinci küçük çapta bir zafardı. Diğer yandan Celaleddin'in kardeşlerinin onlardan ayrıldıktan kısa süre sonra yolda Moğollar tarafından öldürülmesi (Hemedani, 1373h.ş., I, s. 511) ve intikamlarının alınmasının getireceği manevi şöhretin dolaylı olarak kendisine kalması, Harezmsahlar'da derin bir iç çatışmanın önüne geçmiştir. Kardeşlerinin öldürülmesi, ülke içerisinde onlara bağlı birtakım gönülsüz gruplarından da mecburi bir şekilde Celaleddin'e itaatlerine sebep olmuş olabilir. Daha önce de Kanglı-Kıpçak Türkleri arasında etkisi bulunan Terken Hatun'un Moğollar tarafından esir edilmesi, kendisinin hükümdarlığı konusunda olası bir engelin önüne geçmişti. Bu bakımdan Celaleddin, 1228'de Isfahan'da Moğollar ile savaşırken kardeşi Gıyaseddin'in isyanı dışında, hanedan içinde herhangi bir muhalefetle karşılaşmadı.

1241'de tamamlanan Siret-i Celaleddin'in müellifi Nesevi'ye, 1260'ta tamamlanan Tarih-i Cihangûşa'nın müellifi Cüveyni'ye, 1260'ta tamamlanan Tabakat-ı Nasiri'nin müellifi Cüzcani'ye ve 1310'da tamamlanan Camiü't-Tevarih'in müellifi Reşidüddin Fazlullah Hemedani'ye göre Celaleddin Harezmsah'ın dâhil olduğu Gazne'den İndus'a kadar olan önemli olaylar şu şekilde gelişmiştir:

"Sultan Celaleddin h.618'de Gazne'ye geldi⁴⁷. "Seyfuddin Buğrak el-Halaci, Belh valisi Azamülmülk, İğaniye valisi Muzaffer Melik ve Hasan Kazlak gelip itaat bildirdiler. Hepsii 30.000 süvariye ve bunlara Emin Melik'in ve Celaleddin'in askerleri de dâbildi. Cengiz Han, ordularının Kandahar'da⁴⁸ yenildiğini duyunca oğlu Tuluy komutasında bir ordu gönderdi. Celaleddin de piyade ve süvari askerleri ile onu Pervan'da karşıladı. İki ordu karşılaşır karşılaşmaz, Celaleddin merkezdeki Tuluy'un ordusuna saldırdı ve Tuluy yenilerek öldürüldü. Moğol ordusu dağıldı. O sırada bir kısım Moğol askeri Velec [ولج]⁴⁹ Kalesi'ni kuşatmışlardı, yenilgi haberini alınca kaçtılar. Cengiz Han olanları öğrenince büyük bir orduyla yola koyuldu. Halaç askerleri, Seyfuddin Buğrak, Azamülmülk ve Muzaffer Melik Celaleddin'in ordusundan ayrıldılar. Bunun sebebi; Cengiz Han'ın oğlu yenildiğinde, bir Moğol atına sahip olma konusunda

⁴⁷ Nesevi'nin verdiği 618 hicri yılını 1 Muharrem 618 olarak kabul edersek, bu tarih miladi olarak 25 Şubat 1221 tarihine denk gelir. Cüveyni'nin vermiş olduğu bilgiyle "Celaleddin o kışı [1220] Gazne'de geçirdi" sözünden hareketle verilen bilgilerin uyduğu söylenebilir (Nesevi, 1324h.ş., s. 75).

⁴⁸ Valiyan Kalesi (Cüveyni 1385h.ş., II, s. 136).

⁴⁹ Valiyan Kalesi (Cüveyni 1385h.ş., II, s. 136).

Emin Melik, Azamülmülk'ü kırbaçlamıştı. Celaleddin'in çabalarına rağmen onlar ayrıldılar. Celaleddin, ordu gücünün azaldığını görünce İndus'un ötesine geçmeye ve oradan Türkler'in yardımı ile savaşmaya karar verdi ama Cengiz Han ondan önce davrandı. İki ordu 8 Şevval 618'de [25 Kasım 1221] karşı karşıya geldi. Celaleddin, Cengiz Han'ın merkez kuvvetine saldırdı ve onları dağıttı ama 10.000 kişilik Bahadırlar [Keşik ordusu], Emin Melik'in olduğu sağ kanada saldırdı, onları yendiler ve merkeze saldırdılar. Böylece Harezem ordusu dağıldı. Celaleddin atını nebre sürdü ve 4.000 askeri ile Sind'i geçti.” (Nesevi, 1324h.ş., s. 75-79).

“Sultan Celaleddin ilkbaharda Zevzen'den⁵⁰ (Bkz. Ek-13) Gazne'ye geldiğinde, onu Emin Melik 50.000 kişilik ordu ile bekliyordu. Celaleddin, buluşmadan sonra kışı [1220-1221] Gazne'de geçirdi ve İğrak da ona 40.000 kişi ile katıldı. Gurlu emirleri de onunla beraberdi. İlkbaharda [1221] Pervan'a doğru hareket etti. Tekeçük ve Molğur'un⁵¹ ordusuyla Valiyan Kalesi'ni⁵² kuşattığı haberini aldı. Ağırıklarını Pervan'da bırakarak onlara saldırdı ve 1000 kadarını öldürdü. Moğollar, Harezem ordusu çok olduğu için nehrin⁵³ karşısına geçtiler ve köprüyü yıktılar. Nehir onlar için engel oldu. Gece yarısına kadar karşılıklı oklaştılar ve gece yarısı Moğol ordusu geri çekildi. Celaleddin de geri döndü. Ele geçirdiği ganimetleri ordusuna dağıttı. Bu haber Cengiz Han'a ulaştığında, başlarında Şigi Kutuku'yu 30.000⁵⁴ askerle Celaleddin'e taraf gönderdi. Celaleddin bir hafta sonra⁵⁵ Moğol ordusu ile Pervan'da kuşluk vaktinde karşılaştı. 1 fersab⁵⁶ şehirden öne çıkararak⁵⁷ saf tuttu. Emin Melik'i ordunun sağ

⁵⁰ Celaleddin Harezmsah, Zevzen'de iyi karşılanmamıştır ve şehre sokulmamıştır (Cüveyni, 1385h.ş., II, s. 134).

⁵¹ [تكجك] ve [ملغور]. Bkz. (Cüveyni, 1385h.ş., II, s. 136).

⁵² Bu kalenin nerede olduğuna dâir bir kanıt henüz bulunmamaktadır fakat kuzey yönünde olma ihtimali kuvvetlidir.

⁵³ Bahsedilen nehrin Pencşir, Saleng veya Pervan Nehri olması gerekir. Moğollar Talikan'a doğru çekilecekleri için kuzeye doğru gitmeleri gerekirdi. Çünkü Moğol ordusunun ana gövdesi o yöndedir. Gurbend Nehri batıya doğru aktığı için bahsedilen nehrin Gurbend olması düşük bir ihtimaldir.

⁵⁴ Burada Cengiz Han tarafından belirlenen 30.000 kişilik ordu 3 tümen yapmaktadır. 3 tümenlik bir ordu sağ, sol ve merkezden oluşmakta, böylece standart bir Moğol ordusu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Cengiz Han'ın bu sayıyı planlı bir şekilde düşündüğü anlaşılmaktadır.

⁵⁵ Cüveyni'nin verdiği bu bilgiden yola çıkarak, Moğol ordusunun en hızlı şekilde 9 günde 200km gidebildiği bilinmektedir (Martin, 1943, s. 50). D'Ohsson'a göre bu mesafe 8 günde gidilmiştir (D'Ohsson, 2008, s. 126). Bu hesaba göre 1 günde yaklaşık olarak 22.2 km gidilmiştir. Şigi Kutuku'nun o sıralarda Talikan'da Cengiz Han ile bulunduğunu varsayarsak, onun 1 haftada yaklaşık olarak 300km olan Pervan yolunu günde 42.8km giderek aştığını gösterir ki bu abartı bir hızdır. Çünkü Şigi Kutuku'nun ordunun bütün yükü ile geldiği bilinmektedir. Moğol ordusunun ağırlıklarının olduğuna kanıt; Pervan Savaşı'ndan sonra Harezmsahlar'ın ganimet elde etmesidir. Eğer Cüveyni'nin verdiği süre doğruysa Şigi Kutuku'nun veya Şigi Kutuku ile beraber Cengiz Han'ın Kunduz'un güneyinde, günümüz Şihabuddin mevki civarında bir uzaklıkta olması gerekir.

⁵⁶ Yaklaşık olarak 6km.

kanadına, Seyfûddin Melik İğrak'ı da ordunun sol kanadına koydu. Kendi de merkeze geçti. Askerlerin yularından tutarak piyade olmalarını emretti. Sağ kanadın komutanı olmakla görevli Emin Melik'in tarafına 10.000 kişilik Moğol süvari ordusu saldırdı ve onları yerinden oynattıysa da merkezden ve sol kanattan gelen Harezşah ordusu Moğollar'ı durdurdu. Savaş devam ederken her iki taraftan birçok asker öldü. Kimin galip geldiği belli olmadı. Gece olduğunda herkes kendi tarafına çekildi. Moğol komutanlar, süvarilere yanlarına bir kukla asker⁵⁸ almalarını emrettiler. Diğer gün⁵⁹ Harezşah ordusu, Moğollar'ın arkasında ek saflar görünce telaşa kapılıp yardım geldiğini zannettiler⁶⁰ ve dağlara çekilmeyi teklif ettiler ama Celaleddin bunu kabul etmedi. Sultanın ordusu diğer gün de piyade oldu. Moğollar, İğrak'ın ordusunun daha dayanıklı ve çevik olduğunu anladıklarından ona saldırdılar. İğrak'ın askerleri onları okla durdurunca, Moğollar da merkeze saldırdı. Bu sırada sultan, kös vurdurdu. Topluca ve süvari⁶¹ bir şekilde Moğollar'a saldırılmasını emretti. Moğollar yenildi ve her iki noyan [Tekeçük ve Molğur] az sayıda askerle Cengiz Han'ın yanına kaçtılar. O sırada Eminüddin Melik [Emin Melik] ve Seyfûddin İğrak arasında bir at nedeniyle tartışma çıktı. Eminüddin Melik kırbaçla Seyfûddin İğrak'ın başına vurdu. Sultan Celaleddin, Eminüddin Melik'i cezalandırmadı. Çünkü Kanghlar'a güvenmiyordu. Gece olunca Seyfûddin İğrak onları terk etti ve Kirman-Saykızan dağlarına [ordusuyla beraber] gitti. O sırada Cengiz Han, Talikan'daki (Bkz. Ek-13) işini halletmişti ve Celaleddin'in gücünün azalmasından sonra ona doğru hareketlendi. Celaleddin, elindeki kuvvetle ona karşı çıkamayacağını anlayınca, gemi hazırlatarak İndus Nehri'ni geçip Hindistan'a gitmek istedi. Cengiz Han ona İndus kenarında yetişti ve böylece Celaleddin, nehir ve Moğol ordusu arasında kaldı. Mecburi bir şekilde savaş düzeni aldı. Cengiz Han önce,

---

⁵⁷ Bu ifade ile savaşın engebeli Bamyân ve Gazne arasında bir yerde değil Pervan/Begram Ovası'nda yapıldığı anlaşılmaktadır. Yakubi, Pervan'ın Belh ve Bamyân arasında olduğunu belirtmektedir. Bu bilgi hatalıdır (Yakubi, 1422h., s. 118, 119).

⁵⁸ Saman, keçe ve tahta gibi nesnelere asker şekline sokulan kuklalar, yedek atlara bindiriliyordu ve uzaktan asker gibi görünüyordular. Bu, Moğollar'ın eskiden beri uyguladıkları bir taktikti (Peers, 2017, s. 72). Diğer bakımdan Moğollar'ın daha çok görünmek için kuklalara ihtiyaç duyması, askeri kaybın boyutunu gözler önüne sermektedir. Savaşta arta kalan Moğol askerlerine dâir verilen bilgi dışında bir bilgi olmadığı da bilinmektedir.

⁵⁹ Verilen bu bilgiden savaşın en az iki gün sürdüğü anlaşılmaktadır.

⁶⁰ Savaşın bir süre ortada gittiği bilindiğinden hareketle, Celaleddin'in ordusu eğer Moğol ordusunun sayı gücünden korkacak duruma gelmişse Cüveyni tarafından sultanın ordusuna dâir verilen 90.000 kişinin büyük bir çoğunluğunun öldürülmüş olması gerekir. Harezşah ordusunda bu kadar ağır bir yenilginin olmadığı bilindiğinden Celaleddin'in asker sayısı ile Moğol ordusunun asker sayısının eşit veya eşite yakın bir durumda olması gerekmektedir. Moğol ordusunun buradaki mevcuduna dâir 30.000 sayısı verilmiştir ve bahsedilen kaynaklar bu sayıda hemfikirlerdir. D'Ohsson, Harezşah ordusu için Cüveyni'ye dayanarak ama ondan biraz daha az 60-70.000 sayısını vermiştir (D'Ohsson, 2008, s. 126).

⁶¹ Bu bilgiden Celaleddin'in savaş içinde orduyu piyade ve süvari şeklinde değiştirdiği anlaşılmaktadır. Askerlerin her an, atın yularına tutunmaları istenmiştir. Atların düşman atlarından ürkebileceği ve ordunun dağılabileceği düşünülmüş olabilir. Harezşah ordusu, diğer gün ise bir süre piyade ve daha sonra süvari şekilde savaşmıştır.

Harezmşahlar'ın sağ kanadı olan Emin Melik'e saldırdı ve Emin Melik'in ordusu dağıldı. Emin Melik, Berşaver'e [Peşaver]⁶² doğru kaçmaya çalıştı ama önü Moğollar tarafından kesildi ve öldürüldü⁶³. Sol kanat da bir süre sonra yenildi ve Sultan Celaleddin, merkezde 700 kadar kişi ile kaldı. Sultan, olağanüstü bir şekilde savaştı. En sonunda dayısının oğlu Ecaş Melik'in yardımıyla atından indi ve çocuklarına veda etti. Yedek bir at alıp İndus Nehri'ne daldı ve karşı sahile çıktı. Cengiz Han, onun karşı sahile çıktığını gördüğünde suya girmek isteyen Moğollar'a engel oldu. Ayrıca Moğollar onun askerlerine ok yağdırdılar. Cengiz Han ve etrafındaki Moğollar'ın tamamı bu duruma şaşkınlıktan parmaklarını ısırды. Cengiz Han, yüzünü oğullarına dönerek dedi ki: 'Her baba böyle bir evlada sahip olmalı⁶⁴, Çünkü o, kendisini su ve ateş gibi iki girdaptan kurtardı. O, daha ne belalı işler yapacaktır. Onun yaptığı işlerden akıllı bir kimse nasıl gafil olabilir⁶⁵.' (Cüveyni, 1385h.ş., II, s. 135-143).

“Sultan Gazne'ye geldiğinde Melik Han ona katıldı. Cengiz Han da Gazne'ye doğru bir ordu gönderdi. Başlarında Kutuku Noyan vardı. Sultan Celaleddin Moğol ordusunun peşine düştü ve onları Pervan'da yendi. Onlarla üç kez karşılaştı ve üçünde de galip geldi⁶⁶. Cengiz Han, olanları işitince Talikan'daydı ve ordusunu Gazne tarafına getirdi. Sultan Celaleddin'in gücü zayıflamıştı ve Porşur'a [Peşaver] doğru gitti. İndus Nehri kenarında yenildi. Bunun üzerine kendisini nehre atarak karşıya geçti ve Hindistan'a gitti.”⁶⁷ (Cüzcani, 1363h.ş., I, s. 316).

“Cengiz Han, Sultan Celaleddin'in Gazne'de ordu topladığını haber aldığı zaman ihtiyat gereği; Gazne, Garcistan, Zabul ve Kabil'deki Şigi Kutuku, Tukacek [تکاجک], Mulkur, Ukar Kalca ve Mukur Kalca'yı 30.000 kişi ile oranın ele geçirilmesi için gönderdi. Oğlu Tuluy⁶⁸, Semerkant'ı ele geçirmişti. Han Melik, sultanın hizmetine girmek için, ondan Pervan'a gelmesini

⁶² Cüveyni'nin tarifi doğru kabul edilirse, Celaleddin'in Gazne'den sonra Kabil Nehri'ni takip ettiği ve İndus'a varmadan Peşaver'in kuzeyindeki Kabil Nehri'nin üstünde Cengiz Han'a yakalanmış olabilir. Bu nedenle İndus'taki savaş Swat Nehri ile Kabil Nehri'nin birleştiği yerde yapılmış olabilir (Bkz. Ek-3). Bu birleşen nehirlerin derinliği İndus'a göre oldukça düşüktür ve Celaleddin'in bütün ağırlığıyla daha düşük derinliğe sahip bir nehirden geçmesi muhtemeldir.

⁶³ Böylece Celaleddin, kendisini Gazne'de karşılayan ve yardımını gördüğü önemli ve yararlı bir komutanı kaybetmiş oldu.

⁶⁴ Cüveyni yaşamı boyunca İlhanlılar'ın hizmetinde olduğu ve Moğollar'ın etkisi geniş bir coğrafyada hâlâ [1250'ler] hüküm sürdüğü için zamanın koşulları gereği doğal olarak eseri olan Tarih-i Cihangüşa'da Moğol yanlısı etkileri görülmektedir. Buna rağmen, Celaleddin'in büyük mücadelesine Cengiz Han'ın verdiği tepki eserinde yer almıştır (Cüveyni 1385h.ş., II, s. 142). Ayrıca Cüveyni, Tarih-i Cihangüşa'yı yazmaya 1253'ten önce başlamış ve onu 1260'ta tamamlamıştır (Haykıran, 2015, s. 306).

⁶⁵ Celaleddin'in yaptığı işlerden habersiz kalınmaması anlamında bir sözdür.

⁶⁶ Burada müverrih Pervan'dan önce gelişen küçük çaptaki savaşlara değinmiştir.

⁶⁷ Cüzcani'nin buradaki kısa anlatımlarına bakıldığında, Cüveyni ve Nesevi'nin anlatımlarının özeti gibi durmaktadır. Birbiriyle çelişkili veya sırası değişik olaylar açıklanmamıştır. Örneğin; Pervan'dan önce ve sonraki Harezmşah-Moğol çatışmaları gibi.

⁶⁸ Nesevi'ye göre, Pervan'da savaşa dahil olup ölmüştür fakat Tuluy'un daha sonra yaşadığı bilindiği için verdiği bilgi hatalıdır (Nesevi, 1324h.ş., s. 76).

istedi. Birçok Kanglı sultana katıldı. Şigi Kutuku Han Melik'i takip ediyordu ve sabah vakti ona saldırmak için fırsat kolluyordu. Sonunda Han Melik, Celaleddin'in bulunduğu Pervan'a geldi. Kanglılar ve diğer ordular da oraya geldi. Kalabalık bir ordu toplandı. Daha önce Şigi Kutuku ile olan Tukacek ve Mulkur, Valiyan Kalesi'ni kuşatmışlardı. Sultan Celaleddin ağırlıklarını ve çocuklarını Pervan'da bırakarak onlara doğru gitti. Onlardan 1000 kadarını öldürdü. Moğol ordusu az olduğu için nehri geçtiler ve karşılıklı olarak birbirlerine ok attılar. Gece olunca taraflar geri çekildi. Daha sonra Han Melik, sultana Moğollar'ın yaklaşmakta olduğu haberini verdi. Sultan [Pervan'da] dinleniyordu ve şebirin önünde 1 fersenglik mesafede onların önüne çıktı. Savaş düzeni alındı, saflar tutuldu. Sultan, ordunun sağ kanadına Han Melik'i sol kanadına da Seyfuddin Melik'i koydu. Kendi de İğrak'la beraber merkeze geçti. Bütün ordunun piyade olmasını ve atları yularlarından tutmalarını emretti. Sonunda taraflar savaştılar. Moğollar, diğer gün⁶⁹ askerlerine bir kukla süvari yapmalarını emrettiler. Sultanın ordusu onları gördüklerinde, Moğollar'ın arttığını ve onlara yenileceklerini zannettiler (Cüveyni, 1385h.ş., II, s. 137). Sultan, askerlerine onlardan daha çok olduklarını söyledi ve savaş düzenine geçmelerini emretti. Sağ taraftan onların solunu ele geçirmek niyetindeydi. Kös vuruldu ve ansızın saldırdılar. Sultanın ordusu çoktu ve Moğollar'ı içine almak için halka kurmuşlardı⁷⁰. Şigi Kutuku dikkatli olunması gerektiğini söyledi. O sırada Moğol ordusunu halka içine aldılar. Sonunda Moğollar'ın gücü kalmadı ve yenildiler. Moğollar'ın yenilme sebebi; o bölgede çukurların ve derelerin çok olmasından dolayı Moğollar'ın attan düşmeleridir. Sultanın atları güçlüydü⁷¹ ve Moğollar'ın tepelerine biniyorlardı, onları öldürüyorlardı. Moğol ordusunun birçoğu bu savaşta yok oldu. Bu haber Cengiz Han'a ulaşınca yanına gelen Şigi Kutuku'yu teselli etti ve ordu hazırlamaya başladı. Celaleddin geri döndü ve ordusu da evlerine çekildi. Moğol ordusundan bolca ganimet alınmıştı. O esnada Han Melik ve Seyfuddin İğrak arasında bir at nedeniyle tartışma çıktı. Han Melik, bir kerbaçla İğrak'ın başına vurdu ama sultan onu tutuklatmadı. Çünkü Kanglılar'a [İğrak'a] güvenmiyordu. İğrak bir gün durdu ve geceyin sinirle orduyu terk etti. Kirman ve Saykiran dağlarına çekildi. Bu durumda sultanın ordusu azaldı ve sultan, Cengiz Han'ın büyük bir orduyla hazırlanmakta olduğu haberini aldı. Sultanın İndus Nehri'ni geçmek için Gazne'ye gitmekten başka çaresi kalmadı. O sıralarda Cengiz Han, Talikan'ı ele geçirmişti, Ögeday ve Çağatay Harez'm'den, Tuluy da Horasan'dan dönmüştü. Yaz vakti Talikan'da dinleniyorlardı ve hayvanları şişmanlamıştı. Askerlere toplanmaları emredildi. Şigi Kutuku'ya,

⁶⁹ Savaşın zamanına dâir bilginin Cüveyni'den alınmış olması gerekir. Bkz. (Cüveyni, 1385h.ş., II, s. 137).

⁷⁰ Harezmsahlar'ın Moğollar'ı Pervan'da halka içine alarak savaştığına dâir bilgi, bahsi geçen diğer kaynaklarda olmayan bilgidir. Harezmsahlar'ın Moğollar'a karşı hilal taktiklerini kullandıklarını ve başarılı oldukları anlaşılmaktadır.

⁷¹ Harezmsahlar'ın ve Moğollar'ın atını karşılaştırması bakımından Reşidüddin'in verdiği bilgi önemli bir bilgidir (Hemedani, 1373h.ş., I, s. 524).

Celeleddin ile savaşırken onların ve kendilerinin nasıl bir pozisyonda oldukları soruldu, o da cevapladı⁷². Daha sonra Cengiz Han onlarla alaylı şekilde, savaş pozisyonu için nasıl bir yerin kullanılacağını bilmediklerini ve suçlu olduklarını belirtti. Moğol ordusu, Gazne'ye geldi ve Sultan Celeleddin'in 15 gün önce İndus Nebri'ni geçmek için gitmiş olduğu haberini aldı. Cengiz Han, Baba Yalvaç'ı Gazne'nin başına şibne [vali] bıraktı ve sultanın peşine düştü. Sultan, nebrin kenarında gemiler hazırlatmıştı. Öncü kuvvetlerden Orhan [sultanın askeri] onları oyalamak için mücadele etti ama yenildi. Cengiz Han sultanı şafak vaktinde yakaladı. Moğol askerleri birkaç halka şeklinde sultanı nebre doğru sıkıştırdılar. Güneş doğduğunda sultan kendisini ateş ve su arasında buldu. Cengiz Han, onun okla vurulmamasını canlı olarak yakalanmasını emretti. Ukar Kalca ve Mulkur Kalca'yı ona doğru gönderdi. Sonunda Moğollar, Harezmsah ordusunun sağ kanadındaki Han Melik'i yendiler ve o Peşaver'e doğru kaçmak isteyince öldürüldü⁷³. Daha sonra Moğol ordusu sultanın ordusunun sol kanadını da çökertti. Sultan, merkezde sadece 700 kişi ile kaldı ve bu şekilde sabaktan öğlene kadar direndi. Sağdan sola, soldan sağa koşarak mücadele ediyordu. Okla vurulmasına izin verilmediği için etrafındaki halka daralıyordu. At üstünde; elinde çetr, bayrak ve kılıçla savaşıyordu. Cengiz Han, bu duruma çok şaşırды ve parmağını ısırды. Onu oğullarına göstererek dedi ki: 'Her baba böyle bir evlada sahip olmalı. Çünkü o, kendisini su ve ateş gibi iki girdaptan kurtardı. O, daha ne belalı işler yapacaktır. Onun yaptığı işlerden akıllı bir kimse nasıl gafil olabilir' Daha sonra Celeleddin haremını ve hazinesini İndus'a atırarak nebrı geçti. Cengiz Han, onun peşine Bela Noyan ve Durbay Noyan'ı gönderdi. İndus'ta bulunduğu zaman Muharrem 620⁷⁴ / Konin yılıydı.' (Hemedani, 1373h.ş., I, s. 522-528).

Nesevi, Cüveyni, Cüzcani ve Reşidüddin'e göre; Celeleddin Harezmsah'ın Gazne'ye geldikten sonra onun birçok boydan ve ulustan ordu topladığı konusunda hemfikirdir. Gazne'de Harezmsah ordusunun 30.000 kişi olduğuna dâir bilgi veren

⁷² Cengiz Han'ın sorusundan Şigi Kutuku ve diğer komutanların savaş yerini iyi bilmedikleri ortaya çıkmaktadır, onların buraya daha önce gitmedikleri düşünülebilir ve savaşta yanlış bir pozisyon aldıkları ifade edilmiştir.

⁷³ Aynı bilgi Cüveyni'nin anlatımında geçmektedir. Han Melik, Cüveyni'de Emin Melik şeklinde yazılmıştır (Cüveyni 1385h.ş., II, s. 140).

⁷⁴ Reşidüddin'e göre Muharrem 620 tarihini ifade ettiği gibi ilkbaharda kabul edersek 26-30 Muharrem 620 tarihi miladi 1-5 Mart 1223'e denk gelir. Verilen tarihin hatalı olması gerekir. Onun anlatımına göre Pervan'daki savaş 1221 kışından [Zilhicce 617] sonra olmuştur. Marttan sonra olan savaşın tam tarihi kesin değildir fakat at, koyun ve keçi gibi hayvanların şişmanlamaya başlamasından hareketle Pervan'daki savaşın 1221 yılı yaz aylarında olması gerekir. Pervan'daki savaş bittiğinde Cengiz Han, Talikan'da dinlenmekteydi ve mevsim de "tabistan" dolayısıyla yazdı (Hemedani, 1373h.ş., I, s. 525). İndus'taki karşılaşma ise; Nesevi'ye göre 8 Şevval 618 / 25 Kasım 1221'dir (Nesevi, 1324h.ş., s. 78). Desmond Martin'e göre; 1221 Eylül sonu ve Ekim başıdır (Martin, 1943, s. 73). Nesevi'nin İndus'taki savaş hakkında verdiği tarih tutarlıdır.

tek kaynak Nesevi'nin kaynağıdır⁷⁵. Harezmsah ordusunun daha fazla, yaklaşık 90.000 asker olduğunu belirten ise Cüveyni'dir. Cüzcani, Moğol ordusunun Gazne'ye hangi şartla gönderildiğinden bahsetmezken; Cüveyni ve Reşidüddin, Moğol öncü birliklerinin kale kuşatması sırasında saldırıya uğramaları nedeniyle Cengiz Han tarafından gönderildiğini belirtmişlerdir. Nesevi de Cengiz Han'ın Pervan/Gazne'ye ordu göndermesini, Kandahar Kalesi'ndeki gelişmelere bağlamış, Pervan'da savaş yapıldıktan sonra Harezmsahlar'ın Velec/Valiyan Kalesi'ne saldırısı nedeniyle Cengiz Han'ın bizzat orduyla harekete geçtiğini ifade etmiştir.

Pervan'daki savaş alanına dâir bilgiler Cüveyni'nin eserinde vardır. Cüveyni savaşın en azından 6km yarıçapta bir alanda yapıldığını anlatmasından hareketle, savaşın ovada gerçekleşmiş olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Pervan ile eserde bahsedilen savaşın yapıldığı yer birbirine uymaktadır. Bu bilgi ile bağlantılı olarak Reşidüddin'in anlatımında; Cengiz Han tarafından yenilen Şigi Kutuku'ya, girmiş olduğu savaş pozisyonu hakkında eleştiri yapılmıştır. Şigi Kutuku kaynakların tamamına göre; Talikan'dan dolayısıyla kuzeyden gelmekteydi. Bu durumda Moğol ordusunun Pervan'daki savaşa genel olarak kuzey-güney çıkışlı Pencşir, Saleng veya Pervan geçitlerinden gelmiş olması gerekir. Cengiz Han'ın bu durumda, Moğol ordusunun manevra yapamayacağı ovaya konuşlanmasına veya ordunun sırtının bir yükseltiye dayandırılmamasına eleştiri yapmış olması düşünülebilir. Nitekim Reşidüddin'in anlatımına göre; Moğol ordusunun yenilme sebebi zemindeki çukurlara ve derelere bağlanmaktadır. Ovanın akarsu bakımından zengin olduğu bilinmektedir. Bu noktadan hareketle normal koşullarda Moğol ordusunun oldukça hareketli olduğu bilinmekte fakat istedikleri ölçüde manevra yapamadıkları anlaşılmaktadır. Diğer bakımından, Celaleddin Harezmsah savaşa başladığında 6km kadar ileri çıkmıştı. Savaş başladıktan ve Moğol ordusunda dağılma belirtileri görüldükten sonra Moğollar'ın kendilerine yardım geldiğine dâir yaptıkları kukla askerler Harezmsah ordusu tarafından görülebildiği için, Harezmsah ordusunun daha yüksek bir yerde (Bkz. Ek-15) konuşlanmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Pervan'daki savaş anlatımında; Nesevi, Cüveyni, Cüzcani ve Reşidüddin her iki ordunun sağ, sol ve merkez olmak üzere üçe ayrıldıkları konusunda aynı görüştedir. Harezmsah ordusunun merkezinde Celaleddin Harezmsah, sağ kanatta Han Melik ve sol kanatta Iğrak vardı. Iğrak sadece Reşidüddin'in anlatımında,

---

⁷⁵ Bu bilgidен hareketle Moğol ordusunun da 30.000 kişi olduğu bilindiği için tarafların hemen hemen eşit güçte savaştığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

merkezdeki Celaleddin Harezmsah'ın yanındaydı. Moğollar'ın başında Şigi Kutuku'nun bulunduğu bilinmekle beraber hangi kanatta hangi Moğol komutanının olduğu kaynaklarda ifade edilmemiştir. Savaş, Moğol süvarilerinin Harezmsah ordusunun sağ kanadına saldırması ile başladı. Buna karşın Harezmsah ordusunun sol kanadı ve merkezinden yardım geldi. Daha sonra Moğollar, sol tarafa saldırdı ve oklanıp geri çekildiler. O zamana kadar piyade ve at yularından tutan Harezmsah ordusu, ikinci gün süvari olup Moğol merkezine saldırdı ve Moğol ordusu dağıldı. Merkeze saldırırken hilal şeklinde biçim alma ve Harezmsah atının gücüne dâir bilgi sadece Reşidüddin'in anlatımında bahsedilmiştir. Nesevi'nin anlatımında ise, Harezmsah ordusunun Moğol merkezine doğrudan saldırdığı ifade edilmiştir. Nesevi bu konuda, savaşın ikinci günü kös vurulduktan sonra Celaleddin Harezmsah'ın Moğol merkezine saldırmasını belirtmiş olmalıdır.

Savaşın neden Pervan'da yapıldığına dâir Nesevi, Cüveyni, Cüzcani ve Reşidüddin'in anlatımlarında herhangi bir bilgi yoktur. Sadece Reşidüddin'in anlatımında, Han Melik tarafından Celaleddin Harezmsah'ın Pervan'a gelmesi istenmiştir. Bu bilgiden hareketle Harezmsah ordusu, Moğollar'la bildikleri bir yerde savaş yapmak istemiş olabilir. Yine Reşidüddin'e göre Şigi Kutuku, Han Melik'in peşindeydi fakat diğer üç kaynakta Han Melik, İndus'taki savaş dâhil olmak üzere her zaman Celaleddin Harezmsah'ın yanındaydı.

Pervan'daki savaşın sonunda ganimet paylaşımı nedeniyle Harezmsah ordusunun dağılması konusunda, Nesevi, Cüveyni, Cüzcani ve Reşidüddin aynı ifadeleri kullanmışlardır. Bu durumda Celaleddin Harezmsah, Kanglılar'ın kendisine daha önceki olumsuz tutumlarından dolayı Han Melik'in dolayısıyla Türkmenler'in yanında yer alması ordunun gücünü azaltmıştır. Bununla beraber Celaleddin Harezmsah, (Şenol, 2017, s. 38) 1231'de ölümüne kadar her zaman Türkmenler'in desteğini görmüştür.

Nesevi, Cüveyni, Cüzcani ve Reşidüddin, Pervan Savaşı'ndan sonra Cengiz Han'ın Talikan'da olduğu konusunda ittifak halindedirler. Reşidüddin'in anlatımına göre; Cengiz Han'ın Talikan'dan Gazne'ye gelmesi hakkında Şigi Kutuku'ya girmiş olduğu savaş pozisyonu Pervan'da sorulmamışsa, Cengiz Han'ın Pervan'a giden yoldan değil Bamyana giden yoldan gelmiş olabileceği daha olasıdır. Çünkü Cengiz Han, Gazne'ye geldiğinde Reşidüddin'in anlatımına göre; Celaleddin Harezmsah 15 gün önce Gazne'den ayrılmıştı. Cengiz Han, eğer Pervan üzerinden gelseydi, Celaleddin Harezmsah'ı Pervan'da veya Kabil üzerinde yakalamış olurdu. Çünkü Celaleddin Harezmsah Gazne'den 15 gün önce ayrılmış olmasına rağmen, Cengiz

Han inanılmaz bir hızla onu İndus'u geçmeden yakalayabildi. Cüzcani'nin anlatımına göre; Celaleddin Harezmsah, Gazne'den Peşaver'e doğru gitmişti. Bu durumda Peşaver yoluna en kısa ve güvenli olarak öncelikle Kabil şehrine gitmesi ve doğuya doğru akan Kabil Nehri'ni takip etmiş olması gerekir. Cüveyni'nin anlatımında da Han Melik'in Peşaver'e doğru kaçmaya çalışmasından hareketle, İndus Nehri'nin batısında bulunan ordunun Moğollar'ı geçip Peşaver'e gitmesi mümkün olamayacağından, İndus Nehri diye bahsedilen nehrin Peşaver şehrinin kuzeyinden geçen Kabil Nehri olma ihtimali vardır. Cüveyni'nin anlatımına göre; bu durumda savaşın yapıldığı yer Kabil Nehri ve Swat Nehri'nin birleştiği nokta olabilir (Bkz. Ek-3).

Nesevi, Cüveyni, Cüzcani ve Reşidüddin'e göre; Celaleddin Harezmsah, İndus Nehri'ni geçmeden Moğol ordusu tarafından yakalandı ve kıyıda savaş pozisyonu aldı. Harezmsah ordusu İndus'ta yine sağ, sol ve merkez olmak üzere üçlü yapı halindeydi. Savaş başladıktan sonra Cengiz Han'ın saldırısı ile Harezmsah ordusunun sağ ve sol kanatları aniden çöktü. Bu durumda ordunun manevra yapmaya veya direnmeye güçlerinin kalmadığı ve savaşın gün içerisinde bittiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Celaleddin Harezmsah'ın ordu gücünün, Gazne'den çıkarken önemli ölçüde azaldığı söylenebilir. Moğollar'a sonuna kadar inatla direnen Celaleddin Harezmsah, savaştan ümidini kestiği sırada atıyla beraber nehre atladı. Cengiz Han'ın onun diri ele geçirilmesi talimatına uygun olarak Moğollar onu oklamadı. Bu şekilde nehirden canlı çıkan Celaleddin Harezmsah, herkesi şaşırttı ve Cengiz Han'ın övgüsünü kazandı. Reşidüddin'in anlatımına göre; karşı kıyıya geçen Celaleddin Harezmsah'ı takibe alan Bela Noyan ve Durbay Noyan'dı.

Sonuç

1221'de Pervan'da yapılan savaşta coğrafyanın belirleyici etkisi olmuştur. Harezm bölgesinden hareket eden Celaleddin Harezmsah, Moğollar tarafından daha önce işgal görmemiş ve kaynakları tükenmemiş bir yer arıyordu. Orta Çağ'ın Çince, Arapça ve Farsça kaynaklarının verdiği bilgilere göre; tarım ve hayvancılık bakımından elverişli olan Pervan-Gazne-Kabil üçgeni ve Begram Ovası, Celaleddin Harezmsah'ın dinlenmesi ve ordu ihtiyaçlarının giderilmesi bakımından önemli bir destek sağlamış olabilir. Ayrıca 1215'te bölgede bir müddet bulunan Celaleddin Harezmsah, buranın iklimini ve kaynaklarını tanıma fırsatı bulmuştu. Diğer bakımdan, kaynaklarda Celaleddin Harezmsah'ın ordusunun zahire sıkıntısı çektiğine dâir herhangi bir kanıt yoktur.

Pervan Savaşı'nı anlatan kaynakların verdiği bilgilere göre; Harezmşahlar'ın Pervan'da kazandığı savaşın tesadüfi bir zafer olmadığı ortaya çıkmaktadır. Savaş, Harezmşahlar tarafından uygulanan bir baskın savaşı değil, bir meydan savaşıydı. Taraflar göğüs göğse savaştı ve kazanmak için bildikleri bütün taktikleri uyguladılar. Hemen hemen eşit sayıda askerle yapılan savaşta kazanan; çok uluslu, birbirlerine yabancı, ülkelerinin işgal edilmesi ile moralleri sarsılmış bir halkın ve aşına olmadıkları yeni bir sultanın ordusuydu. Dikkat edilecek olursa burada yenilen 30.000 kişilik Moğol ordusu, 22 yıl sonra Anadolu'yu 1243 Köseadağ Savaşı ile tamamen kontrolü altına alacak olan Moğol ordusu ile yapı bakımından hemen hemen aynı özellikte ve yakın sayıdaydı. Bu bakımdan yenilen Moğol ordusunun sayı bakımından hiç de azımsanmayacak bir miktarda olduğu söylenebilir.

Celeleddin Harezmşah tüm olumsuzluklara karşın, heterojen bir orduda koordinasyon sorununu kısa sürede halledebilmişti. Kendisine daha önce muhalif olan Kanglı ve Gurlular'dan önemli miktarda asker toplanmasından hareketle, 1215'te Gazne'de bulunduğu süre boyunca yerli halkın zihninde olumlu bir düşünce bırakmış olduğu söylenebilir. Devletin daimi düşmanı olan Gurlular'ın ona destek vermesi sadece savaş psikolojisinin getirdiği şartlara bağlanamaz. Burada, Celeleddin Harezmşah'ın kişisel başarısının da etkili olduğu görülmektedir. Pervan'daki Moğol ordusu, sayı azlığından dolayı değil çevresel faktörler ve savaş taktikleri gibi nedenlerden dolayı savaşı kaybetmiştir. Pervan Savaşı; Moğol istilalarını durduran belirleyici bir savaş olmamakla birlikte, zamanın en güçlü ordusunun da yenilebileceğini kanıtlaması bakımından önemlidir. Barthold'a göre bu savaş; Moğollar'ın Batı Seferi'nde yaşamış olduğu en büyük yenilgiydi.

Savaşın ardından Herat, Merv ve Gazne gibi birçok yerde ayaklanmalar çıkmıştır. Moğol ordusu tarafından Herat ve Merv halkına çok şiddetli cezalar verilmiştir. Gazne'nin akıbeti ise İndus sonrasına kalmış ve o da kendini yağmadan ve katliamdan kurtaramamıştır. İndus'taki savaşı Pervan'daki savaşla kıyaslamak gerekirse; İndus'taki savaş, Harezmşahlar'ın askeri disiplinden kopmadığı ama güç bakımından da dengelerin tamamen bozulduğu bir savaştır. Bununla beraber Celeleddin Harezmşah'ın İndus'taki mücadelesi kahramanlık hikâyelerine konu olmuştur. Bir süre kaldığı Hindistan'dan döndükten sonra Damğan ve Isfahan'da da Moğollar'a karşı kısmi zaferler kazanarak başarılarına devam etmiştir. Doğu Anadolu'da Moğollar'a karşı Eyyubiler ve Selçuklular'dan yardım istemiş fakat ittifak arayışları iyi bir siyaset uygulayamadığı için sonuç vermemiştir. Böylece, Harezmşahlar'ın Pervan Savaşı'nda kazandığı büyük başarı kalıcı hâle gelmemiş ve daha sonraki gelişmelerde değişik nedenlerle bu başarının getirileri kaybedilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmedi, M. (1383h.ş.). Pervan. *Dâ'iretû'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmi* (C. 16, s. 605-607). Tahran, Merkez-i Dâ'iretû'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmi
- Alinge, C. (1967). *Moğol Kanunları* (C. Üçok, Çev.). Sevinç Matbaası
- Aştıyani, A. (1388h.ş.). *Tarih-i Moğol*. Moessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir
- Atwood, C. P. (2004). *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. Facts On File
- Ayönü, Y. (2006). Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 21(2), s. 253
- Bakır, A. & Altungök, A. (2011). Klasik ve Çağdaş Kaynaklar Işığında Turan-İran Kavramı ve Tarihsel Coğrafyası. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 28(2), s. 361-422
- Barthold, V. V. (1987). Hârizm. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (C. 5-1, s. 264). Milli Eğitim Basımevi
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (H. D. Yıldız, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Bosworth, C. E. (1997a). Khwārazm. İçinde *The Encyclopædia of Islam* (C. 4, s. 1061-1065). E. J. Brill
- Bosworth, C. E. (1997b). Khwārazm-Shāhs. İçinde *The Encyclopædia of Islam* (C.4, s. 1065-1068). E. J. Brill
- Buell, P. D. (2003). *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*. The Scarecrow Press
- Carpini, Friar Giovanni di Pilano. (1996). *The Story of the Mongols: Whom We Call the Tartars* (E. Hildenger, Çev.). Branden Publishing Company, Inc
- Cunningham, A. (1871). *The Ancient Geography of India*. Taylor And Co., Printers
- Cüveyni, Ata Melik. (1385h.ş.). *Tarih-i Cibangûşa* (M. Kazvini, Ed.). Donya-yi Ketab
- Cüzcani, Minhac-ı Sirac Osman b. Muhammed. (1363h.ş.). *Tabakat-ı Nasri* (A. Habibi, Ed.). Donya-yi Ketab
- D'Ohsson. A. K. (2008). *Moğol Tarihi* (B. Apaydın, Çev.). Nesnel Yayınlar
- Dames, M. L. (1977). Fervân. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 4, s. 575). İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı

- Dihhuda, A. E. (1998). *Logatname-yi Dihhuda*. Moessese-yi Logatname-yi Dihhuda
- Diyanet, A. E. & Mirensari A. (1398h.ş.). Harezmsahiyân. İçinde *Dâ'iretû'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmi*. <https://www.cgie.org.ir/fa/article/245093/خوارزمشاهیان>
- Diyanet, A. E. (1390h.ş.). Cengiz Han. *Dâ'iretû'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmi* (C. 19, s. 391-396)
- Ersan, M. (2006). Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 21(1), s. 83
- Favereau, M. (2021). *The Horde: How the Mongols Changed the World*. Belknap Press of Harvard University Press
- Frye, R. N. (1983). Farwân. *The Encyclopaedia of Islam* (C. 2, s. 817). E. J. Brill
- Gerdizi, Ebu Said Abdulhay b. Dahhak b. Mahmud Gerdizi. (1363h.ş.). *Tarih-i Gerdizi* (A. Habibi, Ed.). Donya-yi Ketab
- Gökalp, C. (1973). *Shih-Wei Kabileleri*. Sevinç Matbaası
- Grousset, R. (1970). *The Empire of The Steppes A History of Central Asia* (N. Walford, Çev.). Rutgers University Press
- Gu, Ban. (2004). 汉书. İçinde *二十四史全譯* (C. 2, s. 1277). 漢語大詞典出版社
- Hamevi, Yakut b. Abdullah. (1995). *Mucemû'l-Buldan*. Dar Sadir
- Haykıran, K. R. (2015). İlhanlılar Zamanında Kültür ve Eğitim [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Hemedani, Reşidüddin Fazlullah. (1373h.ş.). *Camiü't-Tevarih Tarih-i Mûbarek-i Gazâni* (M. Ruşen & M. Ruşeni, Eds.). Çaphane-yi Ketibe
- Hemedani, Reşidüddin Fazlullah. (1389h.ş.). *Camiü't-Tevarih Tarih-i Selatin-i Harezm* (M. Ruşen, Ed.). Miras-ı Mektub
- Herodotus. (1859). *Herodotus: A New And Literal Version From The Text Of Baehr, With A Geographical And General Index* (H. Cary, Çev.). Harper & Brothers, Publishers
- Hien, Fah, & Yun, Sung. (1869). *Travels of Fah-Hian and Sung-Yun, Buddhist Pilgrims, From China To India (400 A.D. and 518 A.D.)* (S. Beal, Çev.). Trübner
- Howorth, H. H. (1876). *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*. Longmans, Green, And Co

- Hududû'l-'Alem mine'l-Meşrik ile'l-Meğrib, (1423h.). (Y. el-Hadi, Ed.). Darü's-Sekafiye li'n-Neşr
- Hung, Shao, Da Ya Peng, Ting Xiu, (2012). *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*. (A. Danuu, Çev.). Ötüken Neşriyat
- İbn Havkal, Muhammed b. Havkal. (1938). *Sûretü'l-Arz*. Dar Sadir
- İbnü'l-Esir. (2003). *el-Kamil fi't-Tarih*. Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye
- İstahri, İbrahim b. Muhammed. (1927). *Mesâlik ve'l-Memâlik* (A. S. Ebu Zeyd, Ed.). Dar Sadir
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Harezşahlar Devleti Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü*. Ötüken Neşriyat
- Kalkır, N. & Başkan, S. (2019). Göktürk Kağanlarının Kültürden Uzaklaşma Eğilimi ve Sebepleri: Taspar Kağan ve İşbara Kağan, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 34(2), s. 595-608
- Köprülü, M. F. (1987). Hârizmşâhlar. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (C. 5-2, s. 265). Milli Eğitim Basımevi
- Lamb, H. (1936). *Genghis Khan Emperor of All Men*. Thornton Butterworth, Ltd
- Lane, G. (2006). *Daily Life in the Mongol Empire*. Greenwood
- Li, (2009). İçinde *中国大百科全书* (C. 13, s. 574). *中国大百科全书出版社*
- Makdisi, Şemsüddin Ebi Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Benna eş-Şami el-Makdisi. (1904). *Ahsenü't-Tekasim fi Marifetü'l-Ekalim*. E. J. Brill
- Markham, C. R. (1879). The Upper Basin of the Kabul River. *Wiley* 1(2, s. 110-121)
- Martin, D. (1943). The Mongol Army. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1, (s. 46-85)
- May, T. (2007). *The Mongol Art of War: Chinggis Khan and the Mongol Military System*. Pen & Sword Military
- May, T. (2012). *The Mongol Conquests in World History*. Reaktion Books-Globalities
- May, T. (2018). *The Mongol Empire*. Edinburg University Press
- May, T. (Ed.). (2017). *The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia*. Abc-Clio

- Mdbg. (t. y.). 国. İçinde *mdbg.net dictionary*. Bakıldı Aralık 28, 2022, <https://www.mdbg.net/chinese/dictionary?page=worddict&wdrst=0&wdqb=%E5%9B%BD>
- Mengguma. (2009). İçinde *中国大百科全书* (C. 15, s. 553). 中国大百科全书出版社
- Mongol language. (1998). İçinde *Encyclopædia Britannica* (C. 8, s. 255). Encyclopædia Britannica, Inc
- Mongol. (1998). İçinde *Encyclopædia Britannica* (C. 24, s. 338). Encyclopædia Britannica, Inc
- Morgan, D. (2007). *The Mongols*. Blackwell Publishing
- Nesevi, Muhammed b. Ahmed. (1324h.ş.). *Siret-i Celaleddin* (M. A. Nashî, Çev.). Saadi
- Nia, A. A. (1398h.ş.). Celaleddin Harezmsah. İçinde *Dâ'iretû'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmi*. <https://www.cgie.org.ir/fa/article/223372/الدين-خوارزمشاه%E2%80%8Cجلال>
- Özaydın, A. (1997). Hârizm. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 16, s. 217-220). Türkiye Diyanet Vakfı
- Peers, C. (2017). *Genghis Khan and the Mongol War Machine*. Pen and Sword Military
- Pizişk, M. (1398h.ş.). Harezmsah. İçinde *Dâ'iretû'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmi*. <https://www.cgie.org.ir/fa/article/245089/خوارزم>
- Pliny. (1961). *Natural History* (E. H. Warmington, Ed.; 6). William Heinemann Ltd, Harvard University Press
- Polo, Marco. (1931). *The Travels Of Marco Polo* (A. Ricci, Çev.). Asian Educational Services
- Ptolemy, Cladius. (1932). *The Geography* (E. L. Stevenson, Ed.). Dover Publications, Inc
- Qidan, (2009). İçinde *中国大百科全书* (C. 17, s. 547). 中国大百科全书出版社
- Qixiang, T. (Ed.). (1982). *中国历史地图集, 秦-西汉-东汉时期* (C. 2, s. 14). 中国地图出版社

- Rapoport, Y. A. (2012). Chorasmia. İçinde *Encyclopædia Iranica*.
<https://iranicaonline.org/articles/chorasmia-i>
- Ravendi, Muhammed b. Ali. (1384h.ş.). *Rabatû's-Sudur ve Ayetû's-Surur* (M. İkbâl, Ed.). Ketabhane-yi Milli-yi İran
- Rıza, İ. (1373h.ş.). Otrar. *Dâ'iretû'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmi* (C. 6, s. 551-552)
- Rubruck, William. (1990). *The Mission of Friar William of Rubruck: His Journey to the Court of the Great Khan Möngke, 1253-1255* (P. Jackson, Çev. & D. Morgan, Ed.). The Hakluyt Society
- Shou, Wei. (2004). 魏书. İçinde *二十四史全譯* (C. 4, s. 1889, 1933). 漢語大詞典出版社
- Strabo. (1917). *The Geography of Strabo* (T. E. Page, E. Capps & W. H. D. Rouse, Eds.; 7). William Heinemann Ltd, Harvard University Press
- Sukumar, S. M. A. (1941). *Old Persian Inscriptions Of The Achaemenian Emperors*. University of Calcutta
- Sverdrup, C. F. (2016). *The Mongol Conquests The Military Operations Of Genghis Khan And Sübe'etei*. Helion & Company Limited
- Şenol, F. (2017). Geç Ortaçağ Güney Kafkasya (Azerbaycan-Gürcistan-Ahıska) Tarihi Coğrafyası (11. YY. Başlarından 15. YY. İkinci Yarısına Kadar) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Taneri, A. (1993). *Harezşahlar*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Taneri, A. (1997). Hârizşahlar. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 16, s. 228-231). Türkiye Diyanet Vakfı
- The Secret History of the Mongols, (2015). (I. Rachewiltz, Çev. & Ed.). The Australian National University
- Tissot, F. (2006). *Catalogue of the National Museum of Afghanistan, 1931-1985*. Unesco
- Togan, Z. V. (1987). Hârizm. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 5, 1, s. 241, 250). Milli Eğitim Basımevi
- Turan, O. (1941). Çingiz Adı Hakkında. *Bellekten* 5(19), s. 267-276

Xiu, Ouyang. (2004). 新唐书. İçinde 二十四史全譯 (C. 8, s. 4726). 漢語大詞典出版社

Xu, Liu. (2004). 旧唐书. İçinde 二十四史全譯 (C. 6, s. 4610). 漢語大詞典出版社

Xuan Zang, (2009). İçinde 中国大百科全书 (C. 27, s. 375). 中国大百科全书出版社

Yakubi, Ahmed b. Ebi Yakub İshâk b. Cafer b. Vehb b. Vâzih. (1422h.). *el-Buldan* (M. E. Dinnevi, Ed.). Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye

Yıldırım, K. (2019). Moğolistan'da Hunlara Dâir Temel Tarih Görüşleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme (F. Turan & Ö. Tabaklar, Eds.). İçinde *Doğumunun 120. Yılında Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu Hâtra Kitabı*. Şenyıldız Matbaacılık

Yule, H. (Ed.). (1916). *Cathay and the Way Thither: Being a Collection of Medieval Notices of China*. Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd

Zhang Qian, (2009). İçinde 中国大百科全书 29(s. 60). 中国大百科全书出版社

Калашников, В. В. (2020). Монгольская Лошади. İçinde *Большая российская энциклопедия*. <https://bigenc.ru/agriculture/text/3351038#>

Тимохин, Д. М. (2013). Хорезмийская армия Джалал ад-дина Манкбурны в период монгольского вторжения в Центральную Азию. *Золотоордынское обозрение* 2(s. 42-59)

杜佑. 通典 192(s. 43)

玄奘. (1985). 大唐西域记校注 (季羨林, Ed.). 中華书局

<https://baike.baidu.com/>

<https://ctext.org/>

<https://earth.google.com/web/>

<https://en.wikipedia.org/>

<https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/>

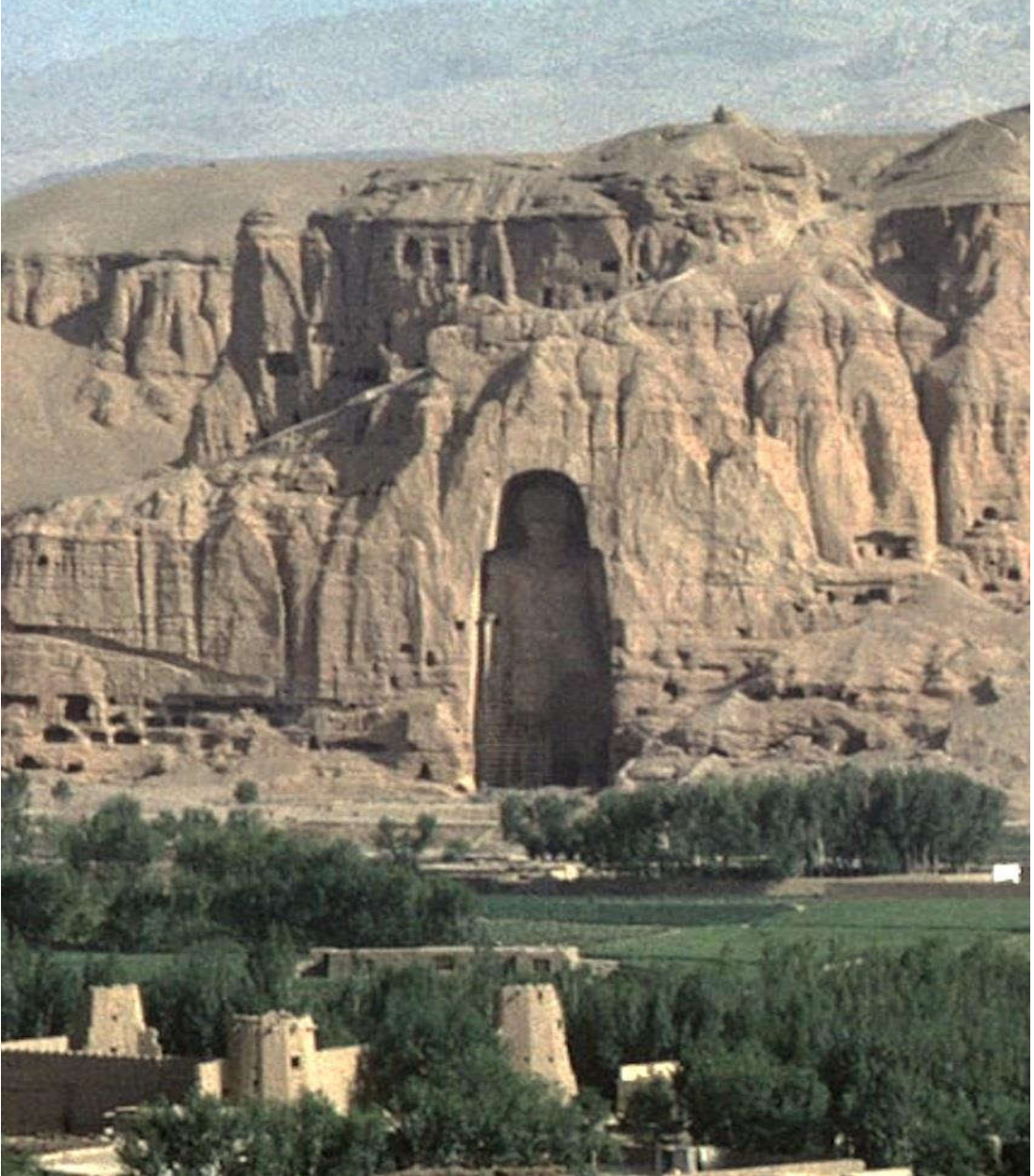
<https://www.britannica.com/>

<https://www.google.com/maps/>

<https://www.vajehyab.com/>

EKLER

Ek-1

Bamiyan Şhrinde Devasa Buda Heykeli

(https://en.wikipedia.org/wiki/File:Valley_of_Bamiyan_panorama.jpg)

Ek-2

Zhang Qian'in Yol Haritası

(Zhang Qian, 2009)

Ek-3

İndus Nehri ve Çevresi

(<https://www.britannica.com/place/Indus-River>)

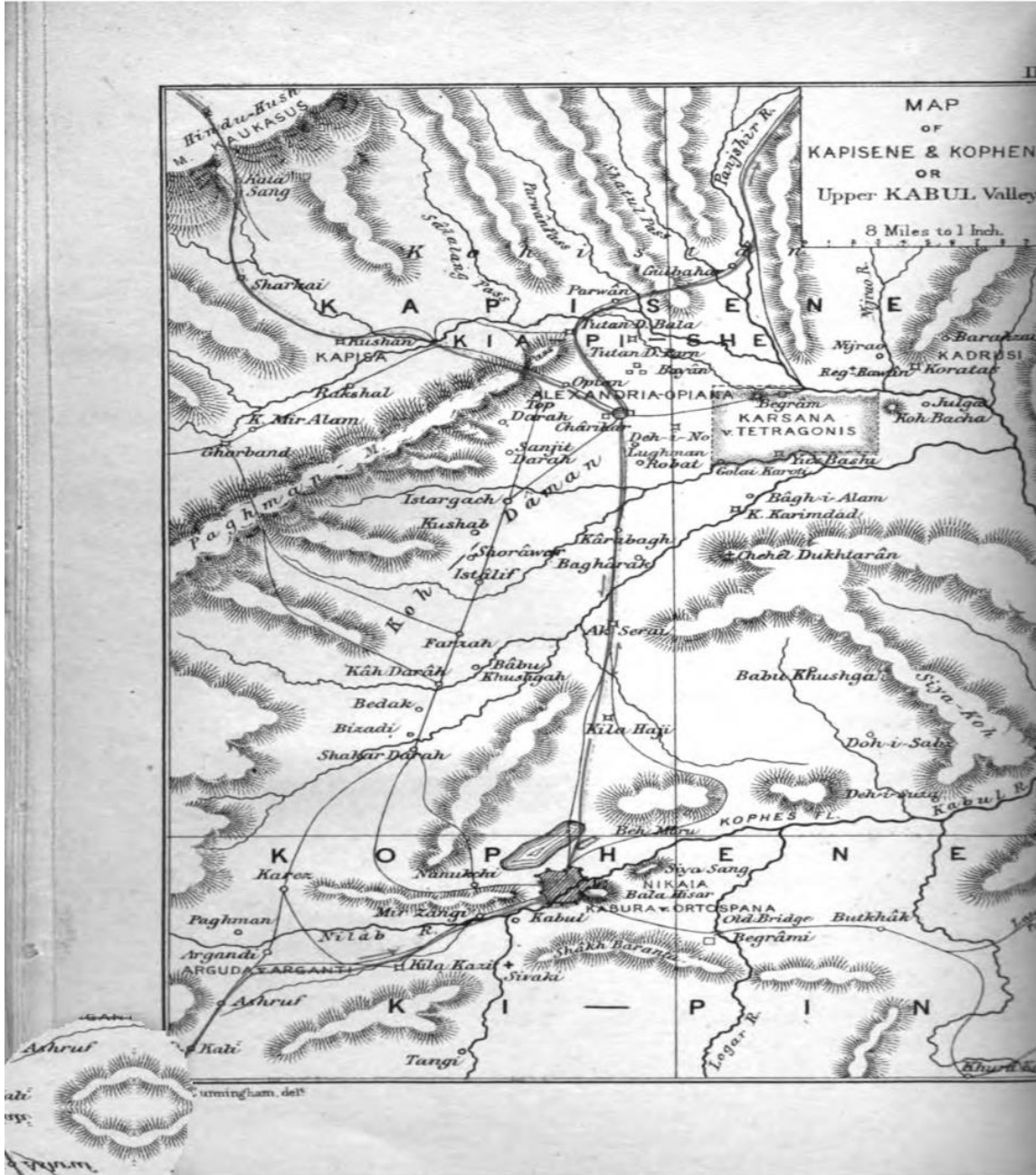
Ek-4

Begram Ovası, Cebel Sirac ve Kabil

(<https://www.google.com/maps/@34.8636015,69.1175788,106317m/data=!3m1!1e3?hl=tr>)

Ek-5

Eski Çağ'da Kophene ve Kapisene

(Cunningham, 1871, 16)

Ek-6

Kabil ve Kuzey Bölgesi

(Markham, 1879, 122)

Ek-7

Batı Han Hanedanlığı Döneminde Doğu Afganistan

(Qixiang, 1982, II, 14)

Ek-8

Batı Han Hanedanlığı Döneminde Sınırlar

(Qixiang, 1982, II, 14)

Ek-9

Camiü't-Tevarih'te Celaleddin İndus'ta

(https://tr.wikipedia.org/wiki/Cel%C3%A2leddin_Harezmi#/media/Dosya:Jalal_al-Din_Khwarazm-Shah_crossing_the_rapid_Indus_river,_escaping_Chinggis_Khan_and_his_army.jpg)

Ek-10

Orijinal Moğol Miğferi

(Lane, 2006, 99)

Ek-11

Pervan ve Etrafindaki Eyaletler

(https://en.wikipedia.org/wiki/Districts_of_Afghanistan#/media/File:Afghanistan_provinces_named.png)

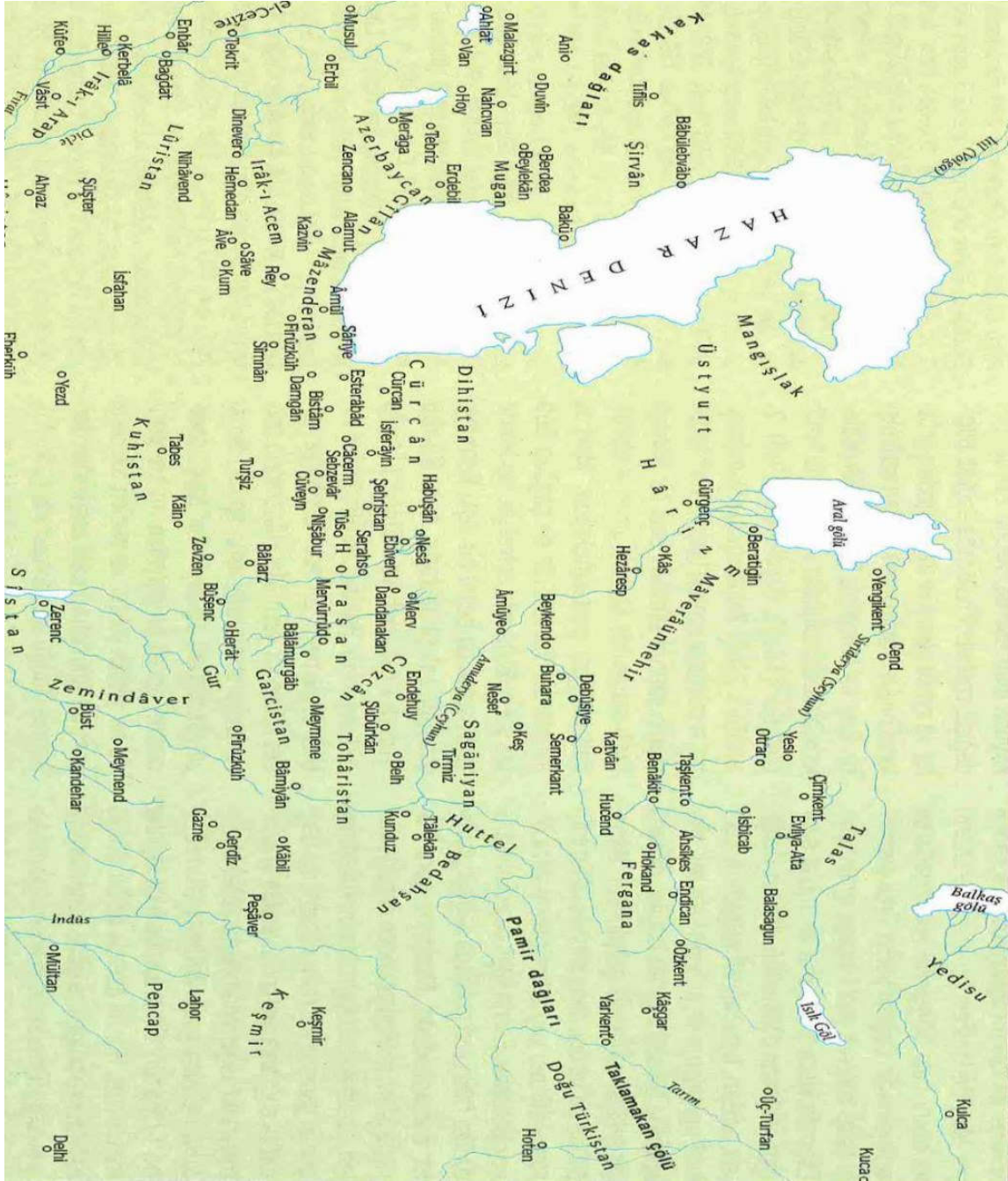
Ek-12

Pervan Bölgesi'nden Çıkarılmış Lotus Pozisyonunda Buda Heykeli

(Tissot, 2006, 330)

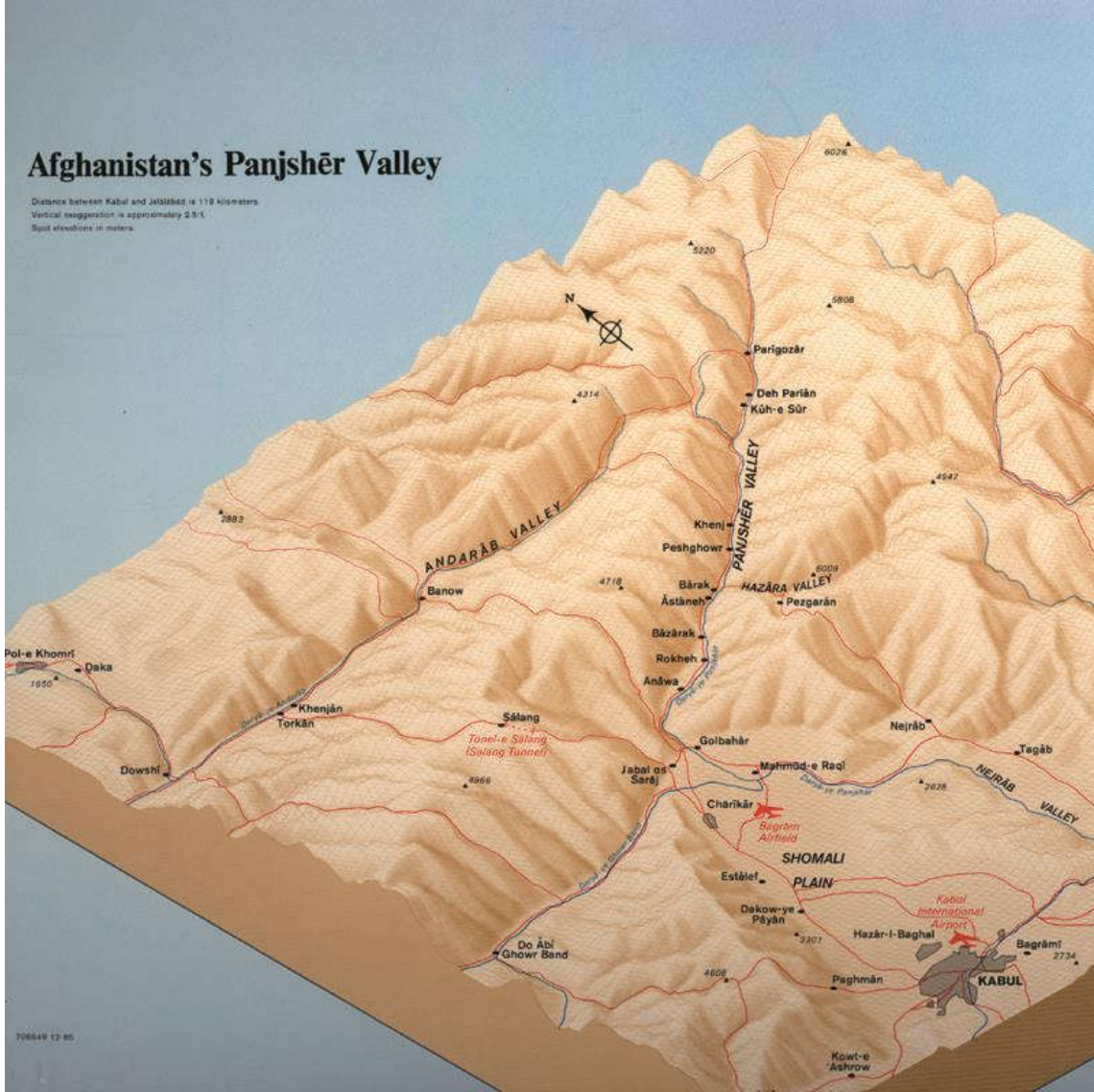
Ek-13

Harezmşahlar

(Taneri, 1997, XVI, 228)

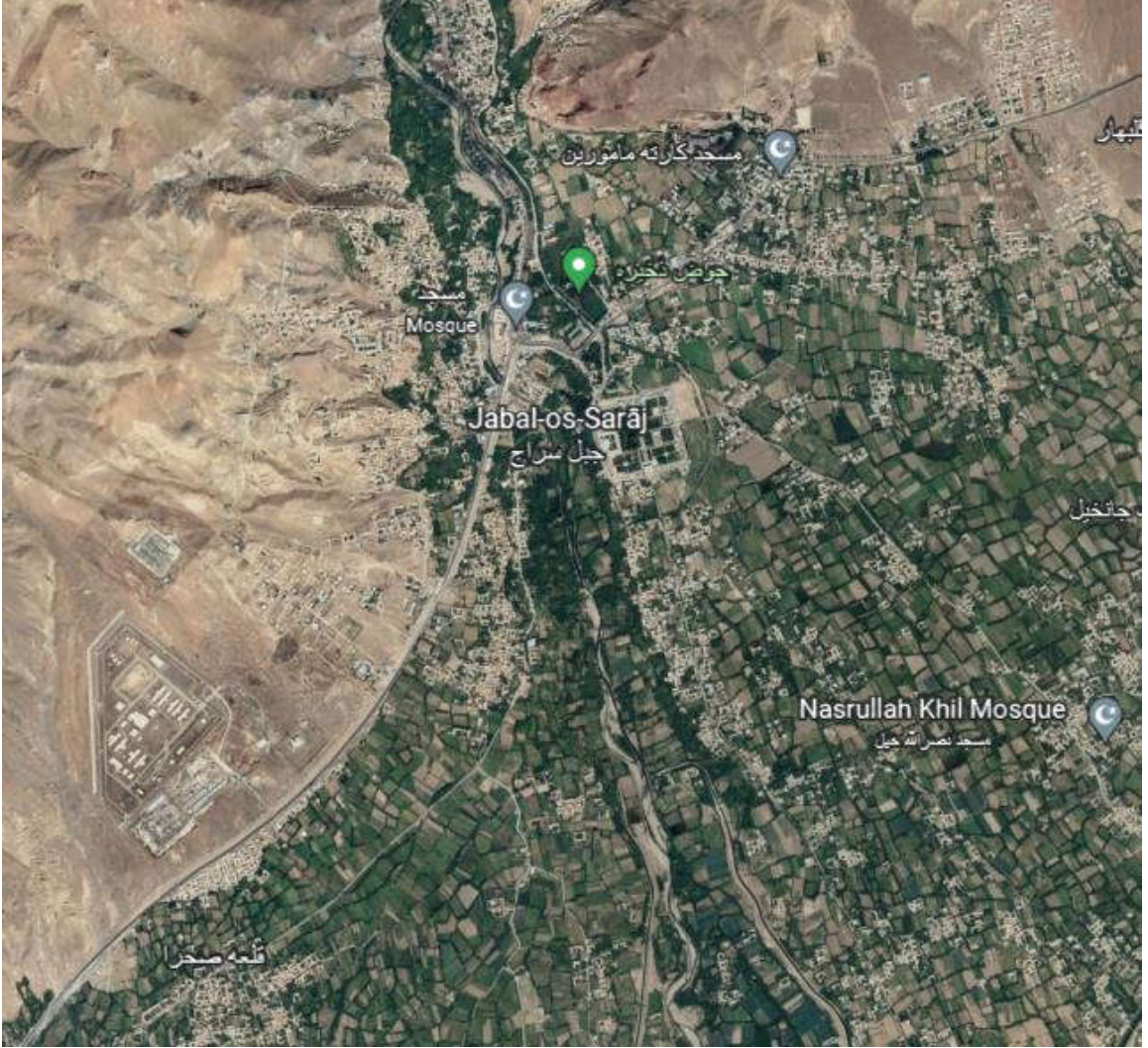
Ek-14

Pençşir Vadisi ve Çevresi

(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1985_3D_Afghanistan_Panjsher_Valley_%2830849053106%29.jpg)

Ek-15

Cebel Sirac, Muhtemelen Pervan Savaşı'nın Yapıldığı Yer (Solda)

(<https://earth.google.com/web/@35.1150537,69.22749694,1636.11264402a,6524.45713562d,35y,-0h,0t,0r>)